Polytechnic Journal: Vol. 8 No. 1 (feb. 2018)
http://epu.edu.krd/ojs/index.php/Journal

https://doi.org/10.25156/ptj.2018.8.1.113

کاریگەری بارەکانی توندکردنی سزای کوشتنی بەئەنقەست لەسەر مافی مرۆڤ لە ژیاندا

حازم مصطفى احمد
مجيد عزيز حمد
زانکۆی پۆلیتەکنیکی هەولێر/ پەیمانگای تەکنیکی کۆیە

پوختە

بەڵگە نەویستە مافی مرۆڤ لە ژیاندا رەها نییە, واتە ناتوانرێت پارێزگاری لێبکرێت بۆ هەتا هەتایە بەڵکو رۆژێك لە رۆژان بە مردن کۆتایی پێدێت, سەرەڕای ئەمەش هەوڵ و کۆششی نێودەوڵەتی بۆ پاراستنی ئەم مافە بەردەوامە, ئەمەش بەروونی دیارە لە بەڵگەنامە نێودەوڵەتی و هەرێمایەتییەکان و، تەنانەت لە یاسا نیشتمانیەکانیش, بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا پێشێلکاریکردنیشی بەردەوامە, کە بۆتە دیاردەیەك رۆژانە لە میدیاکانەوە دەیبینین, هەروەها ئاشکرایە ئاستی پارێزبەندی وڵاتان بۆ ئەم مافە وەك یەك نییە, بەڵکو بەپێی ئاستی رێزگرتنیان بۆ ماف و ئازادییە گشتیەکان دەگۆڕێ, هەر ئەمەش هانی داین بۆ کۆکردنەوەی بیرۆکەکانمان لە ناو نیشانی (کاریگەری بارەکانی توندکردنی سزای کوشتنی بەئەنقەست لەسەر مافی مرۆڤ لە ژیاندا), بەمەبەستی بەدیارخستنی دیدگای نیودەوڵەتی بۆ ئەم مافەو دۆزینەوەی جیاوازیەکان لە یاسا سزاییەکانی وڵاتانی دراوسێ بەئامانجی پێشخستنی یاسای سزادانی عێراقی ژمارە(111)ی ساڵی 1969 بەرکار لەهەرێم دا, بۆ گەیشتن بەم ئامانجەش توێژینەوەکەمان دابەشکرد بۆ سێ تەوەر, بەم شێوەیە:

- تەوەری یەکەم / مانای مافی ژیانمان روون کردۆتەوە،
- لەتەوەری دووەم /تیشکمان خستۆتە سەر سەرەتاو کۆتایی مافی مرۆڤ لە ژیاندا.
- لەتەوەری سێیەم و کۆتایی دا/ بارودۆخەکانی توندکردنی سزا لە تاوانی کوشتنی بەئەنقەست کە سزا بەرزدەکاتەوە بۆ لەسێدارەدان باس کردووە.

لەدیارترینی ئەو دەرەنجامانەی کە پێی گەیشتووین ئەوەیە کە مافی مرۆڤ لە ژیاندا سەرچاوەیە بۆ هەموو مافەکان و لەسەرووی هەمووشیانەوەیەو, بەڵگەنامە نیودەوڵەتییەکان و هەریمایەتییەکان و یاسا سزاییە نیشتمانییەکانیش جەخت لەسەر ئەمە دەکەنەوە, بەڵام لەگەڵ ئەمانەش دا ئەم مافە رەها نییە بەڵکو چەند پرسێکی لێ ریزپەر کراوە کە پێشێلکردنی رەوا دەکات, وەك مافی بەرگری تایبەت و, مافی بەرگری گشتی, ئەمەو پابەند بوونی وڵاتان بە پاراستنی ئەم مافە پابەندبوون نییە بەگەیشتن بە دەرەنجام بەڵکو پابەند بوونە بە گرتنەبەری هۆکار لە لایەنی ماددی و واتایی یەوە, ئەمەش بۆ جیاوازی یاسا سزاییەکان و ئاستی رێزگرتنیان بۆ ماف و ئازادییەگشتییەکان دەگەرێتەوە کە لە وڵاتیك بۆ وڵاتێکی تر دەگۆڕێ, بەتایبەتی وڵاتانی دراوسێ وەك ئوردن و سوریا کە یاسادانەرانیان زیاتر رەچاوی مافی مرۆڤیان کردووە لە کاتی بەیاساکردنی بارودۆخەکانی توندکردنی سزا کە سزا دەگەیێنێتە لەسێدارەدان لەتاوانی کوشتنی بە ئەتقەست, کە تەنها سێ بارودۆخیان دیاری کردووە بەبەراورد بە یاسادانەری عێراقی کە لەیاسای سزادانی بەرکار لە ماددە (406) دوانزە بارودۆخی توندکردنی سزای دیاری کردووە کەهەریەکەیان بوونی بەسە بۆ بەرزکردنەوەی سزای کوشتنی بە ئەنقەست بۆ لەسێدارەدان ئەمەش مەترسیدارە و پێویستە پێداچوونەوەی پیادابکرێت و هەمواربکرێتەوە بەشێوەیەك گونجاو بێت لەگەڵ مافی مرۆڤ لە ژیاندا.

المستخلص

من البديهي ان حق الانسان في الحياة ليس مطلقا, بمعنى انه ليس بالامكان الاحتفاظ بالحياة الى الابد, بل لابد ان تنتهي بالموت في يوم من الايام, هذا وان المحاولات الدولية لحماية حق الانسان في الحياة مستمرة, ويتجلى هذا بوضوح في المواثيق الدولية والاقليمية وحتى في التشريعات الوطنية, لكن مع ذلك فان الانتهاكات الواقعة على هذا الحق مستمرة ايضا, و هذا مانراه بوضوح في وسائل الاعلام, ومن المعلوم ان مستوى حماية الدول لهذا الحق ليست واحدا, بل يختلف من دولة الى ادولة اخرى حسب مستوى احترامها للحقوق والحريات العامة, وكان هذا هو الدافع وراء كتابة هذا البحث الموسوم بـ (تأثير حالات تشديد عقوبة القتل العمدي على حق الانسان في الحياة), لمعرفة المنظور الدولي لهذا الحق وايجاد الفوارق في القوانين العقابية لدول الجوار بهدف تعديل المادة (406) من القانون العقوبات العراقي النافذ في اقليم الكوردستان رقم (111) لعام 1969, ولاجل تحقيق هذا الهدف قسمنا البحث على ثلاثة محاور كالاتي:

- المحور الاول بينا فيه مفهوم حق الانسان في الحياة,
- وفي المحور الثاني القينا الضوء على بداية ونهاية التمتع بالحق الانسان في الحياة,
- وفي االمحور الثالث والاخير تطرقنا الى الظروف المشددة في عقوبة جريمة القتل التي ترفع بالعقوبة الى الاعدام.

وان ابرز ما توصلنا اليها من النتائج هي ان الحق في الحياة ياتي على قمة الحقوق ويمثل مصدرا لجميعها, واكدت عليها المواثيق الدولية والاقليمية وقوانين العقابية الوطنية, لكنه مع ذلك ليس مطلقا بل ترد عليه استثناءات تجعل انتهاكها مشروعا, كما في حالة الحق في الدفاع الشرعي الخاص, والدفاع الشرعي العام. ان إلتزام الدول بحماية الحق في الحياة, ليس إلتزاما بالنتيجة بل هو إلتزام بالوسيلة من الناحية المادية والمعنوية, وهذا راجع الى القوانين العقابية ومدى احترامها للحقوق والحريات العامة, وهذا يختلف من دولة الى الاخرى, خاصة دول الجوار, كالمشرع الاردني والسوري اذ كانا اكثر مراعاة للحق في الحياة عند وضعها للظروف المشددة في جريمة القتل العمدي التي ترفع بعقوبة القتل العمدي الى الاعدام, حيث بلغت ثلاثة ظروف مقارنة بالمشرع العراقي الذي ورد في قانونها العقابي اثنا عشر ظرفا مشددا في حال توفر احداها ترفع بالعقوبة الى الاعدام وهذا محل المراجعة والتعديل ليكون اكثر انسجاما مع الحق في الحياة.

Abstract

It is obvious that the human right in life is not absolute, in the sense that it is not possible to preserve life forever; it must end in death one day, whether by natural or unnatural death. International attempts to protect the human right in life continue, this is clearly reflected in international and regional charters and even in national legislation, however, the violations of this right continue as well, and this is clearly stated in the media. It is known that the level of state protection of this right is not the same, but differs from one state to another according to the level of respect for public rights and freedoms; this was the motivation behind the writing of this paper entitled “**The Effect Cases of Increase Punishment Intentional Murder on the Human Right to Life**" ,To identify the international perspective of this right and find differences in the penal laws of neighboring countries with the aim of developing the Iraqi Penal Code in force in the Kurdistan Region No. 111 for the year 1969. In order to achieve this objective, we divided the research into three axes:

- The first axis showed the concept of the human right to life,
- in the second axis we shed light on the beginning and end of the enjoyment of the human right to life, and
- In the third and last axis, we discussed the aggravating circumstances of a Murder crime which leads to the execution.

The main conclusions we reached is that the right to life comes at the top of rights and is a source of all, and confirmed by the international and regional conventions and national penal laws, but it’s not absolute there are even exceptions that makes its violation legitimate, as in the case of the right to private forensic defense and general forensic defense. The obligation of states to protect the right to life is not a commitment to the result; it is a commitment to the Means by the material and the moral, and this is return to the penal laws and their respect for public rights and freedoms, This varies from state to state, especially neighboring countries, Such as Jordanian and Syrian legislators, where they were more subject to the right to life when they decided the aggravating circumstances of the crime of intentional murder which leads to the execution, where it amounted to three circumstance compared to the Iraqi legislator, which contained in its penal law twelve aggravated circumstance, In case that one of them is available, increases the execution, and this is subject to Review and Modification to be more compatible with the right to life.

پێشەکی

ژیان خەڵات و دیارییەکی خوای گەورەیە بۆ مرۆڤـ، هەر بۆیە تێکرای ئایینەکان جەخت لەسەر پارێزگاری کردن لەم خەڵاتە بە نرخە دەکەنەوە، هەروەها تێکرای یاسا دانراوەکانیش بە رێژەی جیاواز، لەبەر ئەوەی پاراستنی مافی ژیان مەرجی بنەرەتیە بۆ مانەوەی مرۆڤ و کۆمەڵگە و، سەرچاوەی هەموو مافەکانی تریشە، بە بێ ئەم مافە ژیان لەسەر زەوی کۆتایی پێدێت و هیچ مانایەکی نابێت، لەبەرئەوە نابێت بە هیچ هۆکار و پاڵنەرێك دەست بەرداری بین، پێویستە لەسەر هەر تاك و دەسەڵاتی گشتیش لە بەرامبەر هەر دەستدرێژیەك پارێزبەندی لێ بکەن، لەم روانگەوەش ئەرك و پابەندبون دەکەوێتە سەر شانی دەوڵەت بۆ ئەوەی چەند یاسایەك دەربکات بۆ دەستەبەری مافی ژیان بۆ تاکەکان، چونکە رەورەوەی ژیانی کۆمەڵگا بەردەوام نابێت و پێش ناکەوێت ئەگەر مافی ژیانی تاکەکان بە یاسا پارێزراو نەبێت.

گرنگی بابەت:

بێگومان بابەتی مافی ژیان خودی مرۆڤە، کەواتە ئەو بەرژەوەندیەی شایانی پارێزگاری کردنە بەیاسا بریتییە لە ژیانی مرۆڤ, هەر لەوکاتەوەی کۆرپەلەیە و لە سکی دایکیەتی تاو ئەو کاتەی لە دایك دەبێت و پاشان کۆچی دوایی دەکات، جا بەهۆی ئەم رۆڵەی لەبەردەوامی ژیان و بنیاتنانی شارستانیەت دەیگێرێ شایەنی سیستەمێکی یاسایی یە کە ئەم مافە بپارێزێ.

ئامانجی توێژینەوە:

هەموارکردنی بارەکانی توند کردنی سزا لە مادده (406) ی یاسای سزادانی عێراقی ژمارە (111) ساڵی 1969 بەرکار لە هەرێمی کوردستان و عێراق, بەمەبەستی زیاتر رەچاوکردنی مافی ژیان لەم ماددەیە.

گریمانەی توێژینەوە:

- تا چەند پەیماننامە نێودەوڵەتیەکان مافی مرۆڤیان لە ژیاندا پاراستووە، تا چ ئاستێکیش دەست درێژیان بۆ سەر ئەم مافە سنوردارکردووە؟

- ئایا لە توانادایە سود وەربگیرێت لەو کۆمەڵە رێسا یاساییانەی کە تایبەتن بە پاراستنی مافی مرۆڤ لە ژیاندا لە یاسا سزاییەکانی وڵاتانی دراوسێی عێراق و هەرێم، بۆ ئەوەی ببنە بەرچاو روونکەرەوەو رێ نیشاندەرێك بۆ یاسادانەری هەرێم تاوەکو هەمواری پێویست لە یاسای سزادانددا بکات بە جۆرێك لە هەرچی زیاتر لەگەڵ پاراستنی مافی مرۆڤ لە ژیاندا بێتەوە؟.

چوارچێوەی توێژینەوە:

هەڵوێستی یاسایی پەیماننامە نێودەوڵەتیەکان و یاسای سزادانی وڵاتانی دەوروبەر تایبەت بە کاریگەری بارەکانی توند کردنی سزای کوشتنی بەئەنقەست لەسەر مافی ژیان و, پاشان بەراوردکردنی بە هەڵویستی یاسایی یاسادانەری عێراقی لەمادده (406) لە یاسای سزادانی عێراقی ژمارە (111) ساڵی (1969)ی بەرکار .

هەوڵی توێژەرانی پێشوو :

بێگومان لە پێش ئێمە کەسانی زۆر توێژینەوەیان دەربارەی مافی ژیان لە رەهەندی جیاجیاوە بۆ بەرژەوەندی یاسایی ووڵاتانی خۆیان ئەنجام داوە، هەربۆیە بۆ پاراستنی بنەمای دەست پاکی زانستی و بەرچاورونی خوێنەر ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین لەوانە:

- بوعزيز عبد الوهاب, عقوبة الإعدام بين التشريع الإسلامي والقانون الوضعي "دراسة مقارنة", مذكرة قدمت الى جامعة باجي مختار – عنابة- كلية الحقوق, لنيل شهادة الماجستير, جزائر, 2008.
- وائل لطفي صالح عبد الله عامر, عقوبة الإعدام وموقف التشريع الجنائي الإسلامي منها(دراسة فقهية مقارنة), قدمت استكمالا لمتطلبات درجة الماجستير في الفقه والتشريع بكلية الدراسات العليا في جامعة النجاح الوطنية في نابلس- فلسطين, 2009.
- هيندة قاسمي, عقوبة الإعدام وحق الإنسان في الحياة, رسالة مقدمة الى كلية الحقوق والعلوم السياسية قسم العلوم القانونية- جامعة محمد خيضر – بسكرة, الجزائر 2004.

میتۆدی توێژینەوە:

لەم توێژینەوەیە میتۆدی زانستی وەسفیمان پەیرەو کردووە هەوڵمانداوە هەڵوەستە بکەین لەسەر ئەم دەقانەی کە تایبەتن بە مافی ژیان و سزای لە سێدارەدان لە پەیماننامە نێودەوڵەتیەکان، لەگەڵ میتۆدی شیکاری و بەراوردکاری لە خستنە رووی بابەتیانەی هەڵوێستی یاسای سزادانی ووڵاتانی دەوروبەر سەبارەت بە مافی ژیان و بارودۆخەکانی توندکردنی سزا لە تاوانی کوشتنی ئاسایی کە دەبێتە هۆی بەرزکردنەوەی سزاکەی بۆ لە سێدارەدان و، بەراوردکردنی بە بارودۆخەکانی توندکردنی سزا لە دەقەکانی تایبەت بە تاوانی کوشتنی ئاسایی لە مادده(406)ی یاسای سزادانی عێراقی بەرکار.

پلانی توێژینەوە :

بەمەبەستی خستنەرووی تەواوی بیروبۆچوونەکان بە شێوەیەکی بابەتیانەو گونجاو کە پەیوەندیدار بێت بە بابەتی توێژینەوەکەمان، هەڵساین بە دابەشکردنی توێژینەوەکە بۆ سێ تەوەری سەرەکی، لە تەوەری یەکەم دا چەمکی مافی ژیانمان رونکردۆتەوە, لە دووەمیش دا باسی سەرەتاو کۆتایی سود وەرگرتن لە مافی ژیانمان کردوە، لە تەوەری سێیەم و کۆتایی دا تیشکمان خستۆتە سەر بارودۆخەکانی توندکردنی سزا لە تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست کە سزای تاوانەکە بەرز دەکاتەوە بۆ سزای لە سێدارەدان لەیاسای سزادانی عیراقی بەرکار لەهەرێم و یاسا سزایی یەکانی وڵاتانی دەوروبەر.

بەهیوای ئەوەی توانیبێتمان بەرهەمێکی زانستی بە سود پێشکەش بە کتێبخانەی یاسایی عێراق و کوردستان بکەیەن سەرکەوتن لە خوداوەیە .

تەوەری یەکەم– چەمکی مافی ژیان :

مافی ژیان یەکێکە لە بەنرخترین و پیرۆزترینی مافەکان کە جێگەی پاراستن و گرینگی پێدانە بۆ تاك و کۆمەڵگا، لەبەرئەوەی مرۆڤ سەنتەری ئەم مافەیە کەواتە گەورەترین سەرمایەیە بۆ دەوڵەت بۆیە پاراستنی ئەرکە لەسەری لە هەر دەست درێژیەك[1]، هەر ئەمەش وای کردووە کە یاساکانی تاوانکاری هەم لەئاستی یاسای نێودەوڵەتی و یاسای نیشتمانی پارێزبەندی مافی ژیان بکەن لە هەر دەست درێژیەك بۆ دوورترین مەودا، تەنانەت رەزامەندی خودی خۆشی (بە پاڵنەری بەزەیی) نابێتە پاساوێك بۆ کوشتن، ئەمەش

1() د. حميد حنون خالد, حقوق الانسان, ط1, مكتبة سمنهوري, 2012, بغداد, ص82.

بێگومان هۆكارەكەی دەگەڕێتەوە بۆ پارێزگاری كردن لە مافی بوونی تاك لە ژیان دا، وە لەبەر ڕۆشنایی ئەم گرینگیانەی پێشو باس لە مانای مافی ژیان و پێگەی یاسایی مافی ژیان دەكەین.

1-1- مانای مافی ژیان :

دانانی پێناسەیەكی گشتگیر و ماندار بۆ ژیان ئەستەمە ئەمەش ڕاستیەكی حاشا هەڵنەگرە، بەڵكو ئەمەی هەیە قسەكردنە لەسەر ڕواڵەت و كاریگەریەكانی، بۆیە دەكرێت ئاماژە بە ژمارەیەك لە تایبەتمەندی پێویست بكەین بۆ ژیان كە هەندێك جار هاوبەشە بۆ مرۆڤ و ئاژەڵ، كە گرنگترینیان ئەمانەن(2): "(زاوزێ كردن، خۆراك وەرگرتن, گەشەكردن, هەناسەدان, بونیاتنانەوەی خود, ململانێ لە پێناو مانەوە, هەستكردن لەمەترسی لەناوچوون, توانای كار و چالاكی تایبەتی, زانست كەتایبەتمەندی مرۆڤە بەتەنها)"

2-1- پێگەی یاسایی مافی ژیان :

مافی ژیان گەورەترین سەرمایەی مرۆڤە هەروەها سەرچاوەی هەموو ئەم مافانەی ترە كە بە مرۆڤ دراوە لە ئایین و قوتابخانە فیكریە جیاوازەكان، هەر بۆیە لە هەر گۆشە نیگایەكەوە سەیری مافەكانی تری مرۆڤ بكەین دەبینین یەك دەگرێتەوە لەگەڵ مافی ژیان و بوونی مرۆڤ لەم گەردونە، ئەمەش وای كردووە كە گەورەیی و شكۆمەندی مرۆڤ لەوەدابێت كە مافی ژیانی پارێزراو بێت(3)، هەر لەم ڕوانگەشەوە بابەتی مافی ژیان بۆتە جێگەی بایەخ و گرنگی پێدان لەڕوانگەی یاسا لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی و هەرێمی و نیشتیمانی بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

1-2-1- پێگەی یاسایی مافی ژیان لە بەڵگە نامە نێودەوڵەتیەكان:

هەروەك پێشتر ئاماژەمان پێدا مافی ژیان بنچینەی تێكرای مافەكانە، بەبێ بوونی مرۆڤ شارستانیەتی مرۆڤایەتی دەوەستێت و بەردەوام نابێت، وە لێسەندنەوەی ئەم مافە واتە كۆتایی هاتنی ژیان لەسەر زەوی، لەم ڕوانگەوە بەڵگەنامە نێودەوڵەتیەكانی مافی مرۆڤ لە پارێزبەندی مافەكان پایەیەكی گەورەیان داوە بە مافی ژیان لەمانەش :

- **جارنامەی جیهانی مافەكانی مرۆڤ ساڵی 1948:**

مادەی (3)ی ئەم جارنامەیە دانی ناوە بەمافی مرۆڤ لە ژیان و ئازادی و ئاسایش كە دەقەكەی بریتی یە لە " لكل فرد الحق في الحياة و الحرية وفي الأمان لشخصه".

- **ڕێكەوتننامەی نێودەوڵەتی بۆ قەدەغەكردنی تاوانی كۆمەڵكوژی و سزادانی ئەنجامدەرانی ساڵی 1951:**

لە دیباجەی ئەم ڕێكەوتنامەیەدا هاتووە كە تاوانی قڕ كردنی بەكۆمەڵ زیانێكی گەورەی داوە لە مرۆڤایەتی لە گشت چاخە جیاوازەكان، هەروها جەخت دەكاتەوە لەسەر ئازادی مرۆڤ و هاریكاری نێودەوڵەتی بۆ پاراستنی مافی مرۆڤ لەژیان لەم تاوانە قێزەونە لەكاتی ئاشتی و جەنگ دا ، لە مادەی (1) دا دڵنیایی لەسەر ئەمە دەدات بەم شێوەیە " تصادق الأطراف المتعاقدة على الإبادة الجماعية، سواء ارتكبت في أيام السلم أو أثناء الحرب، هي جريمة بمقتضى القانون الدولي، وتتعهد بمنعها والمعاقبة عليها " (4).

- **پەیماننامەی نێودەوڵەتی بۆ مافە شارستانی و ڕامیارییەكان ساڵی 1966:**

---

2) آية الله السيد حيدر علوى نجاد, حق الحياة والتحديات القائمة, متاح على العنوان الالكتروني: http://albasaer.org/index.php/post/228 (2017-4-3).

3) آية الله السيد حيدر علوى نجاد, حق الحياة والتحديات القائمة, مصدر الكتروني سابق.

4) اللجنة الدولية للصليب الاحمر, اتفاقية منع جريمة الإبادة الجماعية والمعاقبة عليها, أقرت وعرضت للتوقيع وللتصديق أو للانضمام بقرار الجمعية العامة 260 ألف (د-3) المؤرخ في 9 كانون الأول /ديسمبر 1948, تاريخ بدء النفاذ: 12 كانون الثاني / يناير 1951, متاح على عنوان: https://www.icrc.org/ara/resources/documents/misc/62sgrn.htm (2017-4-6).

مادەی (6)ی ئەم پەیماننامەیە بەهەموو برگەکانیەوە جەخت دەکاتەوە لەسەر پێویستی دانان بە مافی مرۆڤ لە ژیان، چونکە مرۆڤ بوون ئەمە دەخوازێ, هەروەها پاراستنی ئەم مافە لەلایەن خودی مرۆڤ خۆی و کەسانی تر، بەڵام سەرەرای ئەمەش رێگەی بە وولآتانی ئەندام داوە سزای لە سێدارەدان جێبەجێبکەن بەسەر تاوانبارانی تاوانە مەترسیدارەکان و قرکردنی بەکۆمەڵ، کە ئەمەش دوو فاقەییەکی نەخوازراوە کە لەگەڵ کرۆکی مانای پاراستنی مافی مرۆڤ لە ژیان ناگونجێ.

❖ **بنەماکانی قەدەغەکردن و گەران بەدوای ئەنجامدەرانی کردەی لەسێدرەدان لە دەرەوەی چوارچێوەی یاساو زێدەرۆیی کردن تیایدا و بێ دادگاییکردنی ئەنجامدەرانی لە ساڵی 1989:**

ئەمانەش بریتین لە کۆمەڵێك بنەمای گرنگی یاسایی و خۆپارێزی کە ئەنجومەنی ئابوری و کۆمەڵایەتی لەساڵی 1989 لەرێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان دەریکردووە, بۆ پابەند کردنی ئەو وڵاتانەی سزای لەسێدارەدان جێبەجێ دەکەن، وە هەڵسان بە ئەرکی قەدەغەکردنی سزای لە سێدارەدان لەدەرەوەی چوارچێوەی یاساو زێدەرۆیی نەکردن تیایدا کە زۆر جار لە قۆناغی لێکۆلینەوە یان لە بەندیخانەکان لەکاتی دەست بەسەرکردن روودەدات, وهەروەها بەپێی ئەم بنەمایانە کوشتن بەهۆکاری سیاسی کە دەسەڵات بەرژەوەندی تێدا هەیە بە زێدەرۆیی ئەژمار دەکرێت لە ئەم سزایەدا, وە هاوکات لەگەڵ ئەمانەش, وڵاتان پابەند دەکات بە قەدەغەکردنی لەسێدارەدان بێ دادگایی کردن, لەگەڵ بە تاوان کردنی و سزا دانان بۆ ئەنجامدەرانی, لەگەڵ جەخت کردنەوە لە بەرێوەچوونی تێکرای رێکارە یاساییەکان بەشێوەیەکی تەندروست بە تایبەت لەم تاوانانەی کە سزاکانیان دەگاتە لە سێدارەدان([5]).

❖ **پرۆتۆکۆڵی ئارەزومەندانەی دووەم و هاوپێچ بە پەیماننامەی نێودەوڵەتی بۆ مافە شارستانی و رامیارییەکان ژمارە (44/ 128) ساڵی 1991:**

مادەی (1)ی ئەم پرۆتۆکۆلە وولآتانی ئەندامی پابەند کردووە بە راگرتنی سزای لە سێدارەدان و گرتنبەری هەموو رێوشوێنێکی پێویست بۆ هەڵوەشاندنەوەی کارکردن بەم سزایە لە سنوری دەسەلآتی دادوەری هەریەکەیان، هەروەها ئەم پرۆتۆکۆڵە هەموو جۆرە خۆدزینەوەو پابەند نەبوونێکی بە دەقەکانی ئەم پرۆتۆکۆڵە قەدەغەکردووە چ لەکاتی پەسەندکردنی یان بوون بەئەندام تیایدا، تەنها لەکاتی جەنگ نەبێت لەو تاوانانەی کەزۆر مەترسیدارن و سروشت سەربازین بۆیان هەیە ئەم سزایە جێبەجێ بکەن([6])، بەم شێوەیە ئەم پرتۆکۆڵە بوو بە پاڵپشتیەکی یاسایی و بەشدار لە پەرەپێدانی بنەماکانی مافی مرۆڤ, بەڵام ئەوەی جێگای تێبینی یە ئەم پرۆتۆکۆڵە ئارەزوومەندانەیە واتە هیچ پابەندبوونێك دروست ناکات بۆ وولآتانی نائەندام([7]), لەگەڵ ئەمەش تەنها لەکاتی ئاشتی جێ بەجێ دەکرێت بەڵام لەکاتی جەنگ وڵاتانی ئەندام دەتوانن پێوەی بابەند نەبن.

1-2-2- پێگەی یاسایی مافی ژیان لە بەڵگەنامە هەرێمیەکان:

پاش ئەوەی ئەم مافە لە بەڵگەنامە هەرێمایەتیەکانی تایبەت بە مافی مرۆڤ جێگیرکرا، مافی مرۆڤیش گرنگیەکی زیاتری پێدرا لە مانەش :

❖ **رێکەوتنامەی ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ ساڵی 1950:**

مادەی (2)ی برگەی (1) لەم رێکەوتنامەیە خەختی لەسەر مافی ژیان کردۆتەوە ، و بەراشکاوی دانی ناوە بە جێبەجێکردنی سزای لە سێدارەدان ئەگەر لە لایەن دادگاوە دەرچووبێت، بەم شێوەیە " حق كل إنسان في الحياة يحميه القانون. ولا يجوز إعدام أي إنسان عمدا إلا تنفيذا لحكم قضائي بإدانته في جريمة يقضي فيها القانون بتوقيع هذه العقوبة "([8]).

❖ **رێکەوتنامەی ئەمریکی بۆ مافەکانی مرۆڤ ساڵی 1969:**

5) د. حنا عيسى, موقف القانون الدولي من عقوبة الاعدام, متاح على العنوان: https://www.amad.ps/ar/Details/124706 (31-3-2017).

6) د. محمد ثامر, حقوق الانسان المدنية, ط1, المكتبة القانونية, قاهرة, 2012, ص21.

7) د. محمد ثامر, ضمانات حق الانسان في الحياة, متاح على العنوان: http://mail.almothaqaf.com/qadaya2015/897535.html (31-3-2017).

8) أنظر: جامعة منيسوتا- مكتبة حقوق الانسان, اتفاقية حماية حقوق الإنسان في نطاق مجلس أوروبا - روما في 4 نوفمبر 1950, متاح على عنوان: http://hrlibrary.umn.edu/arab/euhrcom.html (31-3-2017).

مادەی (4)ی ئەم ڕێکەوتننامەیە لەسەر مافی ژیان جەخت دەکاتەوە, بەهەمان شێوەی ڕێکەوتنامەی ئەوروپی بۆ مافەکانی مرۆڤ سالی 1950, وە پەیماننامەی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافە شارستانی و سیاسیەکان سالی 1966 ، لەگەڵ ڕێگەدانی ڕاشکاوانەی جێبەجێکردنی سزای لە سێدارەدانە بە پێی حوکمی دادگا، ئەمەش تەواو ناکۆکە لەگەڵ مافی مرۆڤ لە ژیاندا([9]).

❖ **بەڵگەنامەی ئەفریقی بۆ مافەکانی مرۆڤ و گەلان ساڵی 1981:**

هەروەها بەڵگەنامەی ئەفریقی بۆ مافی مروڤ و نەتەوەکان ساڵی 1981 لە مادەی (4) جەختی لە مافی ژیان کردۆتەوە, بەلاٌم سەبارەت بە سزای لە سێدارەدان هیچ ئاماژەیەکی ئەوتۆی پێنەکردوە بەو مانایەی وەك بڕاردەیەك جێی هێشتوە بۆ وولاتانی ئەندام، ئەمەش لەگەڵ کرۆکی پاراستنی مافی مرۆڤ لە ژیان نەیەتەوە، کە دەقەکەی بەم شێوەیە" لا يجوز انتهاك حرمة الإنسان. ومن حقه احترام حياته وسلامة شخصه البدنية والمعنوية. ولا يجوز حرمانه من هذا الحق تعسفا "([10]).

❖ **بەڵگە نامەی عەرەبی بۆ مافەکانی مرۆڤـ ساڵی 2004:**

مادەی (5) لەم بەڵگەنامەیە باس لە مافی ژیان دەکات بە شێوەیەکی گشتی، بەلاٌم لە مادەی (6) ڕێگەی داوە بە جێبەجێکردنی سزای لە سێدارەدان سەبارەت بە تاوانە مەترسیدارەکان, هەڵبەتە دوای دەرچوونی حوکمی کۆتایی لە دادگای تایبەتمەند و, بەپێی یاسای سزادانی بەرکاری نیشتمانی، تاوانبار مافی ئەوەی هەیە داوای لێبوردن یان کەم کردنەوەی سزاکەی بکات، بەلاٌم مادەی (7) ڕێگە نادات سزای لە سێدارەدان جێبەجێبکرێت لە خوار تەمەنی هەژدە سالٌ... هەروها نابێت سزای لە سێدارەدان جێبەجێبکرێت لەسەر ئافرەتی دووگیان تا سکەکەی دادەنێت، ئافرەتی شیردەریش تا تەمەنی منالٌەکەی دەبێت بە دوو ساڵان، لێرەدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە ئەم بەڵگەنامەیە مافی لە پێشینەی داوەتە یاسا نیشتمانیەکان بەسەر بەندەکانی ئەم بەڵگەنامەیە, هەروەها بە زاراوەی تاوانە گەورە مەترسیدارەکان دەستی وولاتانی ئەندامی ئاوەڵاکردووە لە جێبەجێکردنی سزای لە سێدارەدان، ئەمەش ناکۆکە لەگەڵ پاراستنی مافی ژیان([11]).

1-2-3- پێگەی یاسایی مافی ژیان لە یاسا نیشتیمانیەکان:

مافەکانی مرۆڤ بە گشتی و مافی ژیان بە تایبەتی لە زۆرینەی یاسا نیشتیمانیەکان و لەهەرەمی سەرەوەی یاساکانیش کە دەستورە لە بەشێکی تایبەت بە ناوی ماف و ئازادیە بنەرەتیەکان جەختی لەسەر کراوەتەوە، باسکردنی مافی ژیان لە دەستوردا گرنگیەکەی ئەم کاتە بەرچاو دەکەوێت کە دەسەلاٌتی یاسادانان و دادوەری پەیوەست بکات بەم مافانە وەك ڕێزگرتنێك لە بنەمای سەروەری یاسا، هەر بۆیە دەبینین یاسادانەری دەستوری عێراقی بەرکار لە مادده (15)دا مافی ژیان و ئاسایش و ئازادی بەیەکەوە کۆکردۆتەوە، کەدەقەکەی بەم شێوەیە" لكل فرد الحق في الحياة والامن والحرية ، ولايجوز الحرمان من هذه الحقوق او تقييدها إلا وفقا للقانون ، وبناء على قرار صادر من جهة قضائية مختصة." بەمەش یاسادانەری دەستوری عێراقی بەرکار هەوڵی داوە هاو هەنگاو بێت لەگەڵ جارنامە و بەڵێنامە نێودەوڵەتی و هەرێمایەتیەکانی تایبەت بە مافی مرۆڤ لەسەر دڵنیایی دان بە مافی مرۆڤ لە ژیاندا([12]).

تەوەری دووەم – سەرەتاو کۆتایی مافی مرۆڤ لە ژیاندا :

ژیان ئەم سەرمایە بە نرخیە کە خودا بە مرۆڤی داوە و داواشی لێکردووە پارێزگاری لێبکات، لەگەڵ ئەوەش هەموو جۆرە دەستدرێژیەکی قەدەغەکردووە چ لەلایەن خودی مرۆڤ خۆیەوە بێت یان لەلایەن کەسانی ترەوە, مەگەر لە حالەتی بەرگری شەرعی لە ماڵ یان نەفس یان نیشتیمان بێت([13])، هەر بۆیە لەم گۆشەنیگایەوە باس لە سەرەتاو کۆتایی مافی مرۆڤ لە ژیان دا دەکەین لە دوو بڕگەی سەربەخۆ :

9() أنظر: جامعة منيسوتا- مكتبة حقوق الانسان, الاتفاقية الأمريكية لحقوق الإنسان- سان خوسيه في 22/ 11/1969 (أعد النص في إطار منظمة الدول الأمريكية) , متاح على عنوان: http://hrlibrary.umn.edu/arab/am2.html (31-3-2017).

10() أنظر: جامعة منيسوتا- مكتبة حقوق الانسان, الميثاق الأفريقي لحقوق الإنسان والشعوب - مجلس الرؤساء الأفارقة بدورته العادية رقم 18 في نيروبي (كينيا) يونيو 1981,متاح على عنوان: http://hrlibrary.umn.edu/arab/a005.html (31-3-2017).

11() أنظر: جامعة منيسوتا- مكتبة حقوق الانسان, الميثاق العربي لحقوق الإنسان اعتمد من قبل القمة العربية السادسة عشرة التي استضافتها تونس23 مايو/أيار 2004, متاح على العنوان: http://hrlibrary.umn.edu/arab/a003-2.html (31-3-2017).

12() د.علي يوسف الشكري، حقوق الانسان بين النص والتطبيق ، دار صفاء للنشر، عمان ط1، 2011، ص72.

13() د. ماهر صبري كاظم, حقوق الانسان والديموقراطية والحريات العامة, ط2, مطبعة الكتاب, بغداد, 2010, ص41.

2-1- سەرەتای مافی مرۆڤ لە ژیاندا:

بێگومان بیروباوەڕە ئاینی و رەوشتییەكان و سیستەمە كۆمەڵایەتی و رۆشنبیرییە باوەكانی ناو كۆمەڵگا رۆڵی بەرچاویان هەیە لە دیاریكردنی كاتی دەستپێكردنی مافی مروڤ لە ژیاندا، ئەمەش وایكردووە ئەم بابەتە بە چارەسەرنەكراوی بمێنێتەوە لە بەڵگەنامە نێودەوڵەتیەكان و سەرپشك كردنی وڵاتان بۆ مەزندە كردنی, ئەوەی تا رادەیەك كۆدەنگی لەسەرە وەك رێسایەكی گشتی ئەوەیە كە مافی مرۆڤ لە ژیان, بە لە دایك بوون دەست پێدەكات بەزیندویی، دواتریش بەشێوەیەكی ناراستەوخۆ چوارچێوەی ئەم پاریزگاریە فراوانتر كرا تاوەكو كۆرپەلەش بگرێتەوە([14]), بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

- ❖ برگەی (5) لە مادەی (6) لە پەیماننامەی نێودەوڵەتی بۆ مافە شارستانی و سیاسیەكان قەدەغەی كردوە سزای لە سێدارەدان بەسەر ئافرەتی دووگیان جێبەجێبكرێت.
- ❖ لە زۆرێك لە یاسا تاوانییە نیشتیمانیەكان لەباربردن بە تاوان ناسێنراوە، تەنانەت لەكاتی بوونی بارودۆخێكی سوككردنی سزاش وەك " لەباربردن بۆ پاریزگاری كردن لە ئابرو"([15]).

2-2- كۆتایی مافی مرۆڤ لە ژیاندا :

یەكێك لە تایبەتمەندییەكانی مافی مرۆڤ لە ژیاندا ئەوەیە كە مافێكی لكاوە بە خودی كەسی مرۆڤ, ناكرێت بەهیچ شێوەیەك دەست لەم مافە هەڵبگیرێت لە ژێر هەر پاساوێك بێت، هەرچەندە لەبەرژەوەندی كەسەكەش دا بێت، وەك ئەو كەسەی بە دەست ئازارێكی بێچارەسەرەوە دەناڵێنێت لێرەدا پزیشك نابێت كۆتایی بە ژیانی بهێنێت، تەنانەت لە حالەتی ئەو كەسەش كە هەوڵی كۆتایی هێنانی ژیانی خۆی بدات و هەوڵەكەی پوچەڵ بێت

هەندێك لە یاساكان سزایان بۆ ئەم حالەتەش داناوە([16]), لەوانەش یاسای سزادانی سودان([17])، بەڵام لەگەڵ ئەمانەش مافی مرۆڤ لە ژیاندا كۆتایی پێدەهێنرێت جا بەشێوەیەكی رێگەپێدراو بێت یان نا, كە ئەمەش بابەتمانە لەدوو برگەی سەربەخۆ، بەم شێوەیە:

2-1-1- كۆتایی هێنان بە ژیانی مرۆڤ بەپێی یاسا:

مەبەستمان لەم برگەیە ئەوەیە كە یاسا نیشتمانیەكان (یاسا تاوانییەكان, دەستور) ی وڵاتان و, بەڵگەنامە نیودەوڵەتییەكان رێگەیان پێداوە بەشێوازی جۆراوجۆر:

2-1-1-1- بە سزای لە سێدارەدان :

بەمەبەستی رێكخستن و دانانی سنور لەكۆتایی هێنانی ژیانی مرۆڤ بە سزای لە سێدارەدان, ئەنجومەنی ئابوری و كۆمەڵایەتی بەپێی بریاری ژمارە 1984/50 بەروار 25 ئایاری 1984 كۆمەڵێك گەرەنتی دانا بۆ پاراستنی مافی ئەو كەسانەی رووبەرووی سزای لە سێدارەدان دەبنەوە، تا كۆتایی هێنان بە ژیان كۆتاییەكی یاسایی و گونجاو بێت, كە بریتین لە([18]):

"1- سەبارەت بەم وڵاتانەی سزای لە سێدارەدانیان هەڵنەوەشاندۆتەوە، دەبێت چوارچێوەی جێبەجێكردنی ئەم سزایە سنوری تاوانەكانی بەئەنقەست نەبەزێنێت كە دەرەنجامی مردن یان زۆر مەترسیداری لێدەكەوێتەوە.

14() د. محمد يوسف علوان و د. محمد خليل الموسى, القانون الدولي لحقوق الانسان – الحقوق المحمية, ج2, ط1, دار الثقافة, الاردن, 2011, ص154.

15() أنظر المواد (417, 418, 419) من قانون العقوبات العراقي.

16() د. سهيل حسين الفتلاوي, حقوق الانسان, ط1, الاصدار الثاني, دار الثقافة, الاردن, 2009, ص186-187.

(17) انظر: المادة (133) حيث تنص "من يشرع فى الانتحار بمحاولة قتل نفسه بأى وسيلة يعاقب بالسجن مدة لاتجاوز سنة او بالغرامة"

([18]) United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, Safeguards guaranteeing protection of the rights of those facing the death penalty, Approved by Economic and Social Council resolution 1984/50 of 25 May 1984, available at:
http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/DeathPenalty.aspx (6\3\2017).

2- نابێت سزای لە سێدارەدان جێبەجێبكرێت تەنها مەگەر لە كاتی ئەنجام دانی تاوانەكە دەقێكی روون هەبێت رێگە بدات سزای لە سێدارەدان بەسەر ئەم تاوانە بسەپێنرێت, و ئەگەر دوای ئەنجام تاوان یاسا بریاری دا بە سوك كردنی ئەم سزایە, تاوانبار سوودی لێ دەبینێت.

3- هاوكات لەگەڵ ئەنجام دانی تاوان نابێت سزای لە سێدارەدان جێبەجێبكرێت بەسەر تاوانباری تەمەن خوار هەژدە ساڵ، ئافرەتی سكپڕ، ئافرەتی خاوەن منالی ساوا, هەروەها ئەم كەسانەی توانای عەقڵیان لە دەست داوە.

4- نابێت سزای لە سێدارەدان بسەپێنرێت مەگەر بەڵگەی تاوانكاری روون و تەواو هەبێت لەسەر كەسی تۆمەتبار, بەشێوەیەك رێگەنەدات بەهیچ راڤەكردنێك كەوا بارودۆخی تاوانەكە بگۆرێت .

5- نابێت سزای لەسێدارەكان جێبەجێ بكرێت, تەنها بەپێی حوكمێك كە لە دادگایەكی تایبەتمەند دەرچووبێت، لەدوای بڕینی هەموو ئەو رێكارانەی كەوا دادبینیەكی دادوەرانە مسۆگەر دەكات, لەگەڵ مافی تۆمەتبار و هەركەسێكی گومانلێكراو لە ئەنجام دانی تاوان لە وەرگرتنی هاوكاری یاسایی تەواو لە هەر قۆناغێك لە قۆناغەكانی دادبینی كردن.

6- حوكمدراو بە سزای لە سێدارەدان مافی هەیە داوای پێداچوونەوە بە حوكمەكەی بكات لە لایەن داداگای بەرزتر، پێویستە رێكاری پێویستیش بگیرێتەبەر تا ئەم پێداچوونەوەیە بەناچاری(إجباری) بكرێت.
7- حوكمدراو بە سزای لە سێدارەدان, مافی هەیە داوای لێبوردن یان داوای سوككردنی سزاكەی بكات لەهەموو جۆرەكانی سزای لە سێدارەدان.

8- سزای لە سێدارەدان جێبەجێناكرێت تاوەكو هەموو رێكارەكانی پێداچوونەوە یان هەر رێكارێكی تر پەیوەندیدار بە پێدانی لێبوردن یان سووك كردنی سزا یەكلایی نەكرێنەوە.

9- كاتێك سزای لە سێدارەدان جێبەجێدەكرێت, پێویستە میكانیزمی جێبەجێكردنەكەی كەمترین ئازار بگەیەنێت بە تاوانبارەكە.

2-1-1-2- بەرگری شەرعی تایبەت:

زۆر ئاسایی و سروشتیە كاتێك مرۆڤ ڕووبەروی مەترسیەك دەبێتەوە بەرگری لە خۆی بكات، هەر بۆیە دەبینین لە هەموو چاخەكان یاساكان كۆكن لەوەی كە بەرگری رەوا بە بەربەستێك لە بەربەستەكانی بەرپرسیارێتی تاوانی دابنرێت, تەنانەت ئەگەر بگاتە ئەندازەی كوشتنی دەستدرێژیكار، چونكە بەرگری رەوا خۆی لە خۆیدا واتە بەرگری لە تێكرای كۆمەڵگا، هەر ئەمەش بۆتە بنەمای یاسایی ئەم رێگە پێدانە، لەبەرئەوە ئەگەر بەراوردێك لەنێوان بەرژەوەندی دەستدرێژیكار و تاوانلێكراو بكەین لە رووی یاسایی و كۆمەڵایەتیەوە, دەبینین پاراستنی بەرژەوەندیەكانی بەرگریكار لە پێشتر و بەرزترە لەبەرامبەر بەرژەوەندی دەستدرێژیكار، چونكە دەستدرێژیكار بەهۆی دەست درێژیكردنەكەیەوە لەنرخی بەرژەوەندییەكانی خۆی زۆر كەم كردۆتەوە, هەر بۆیە ووتراوە بەرگری رەوا تەنها پیادەكردنی مافێك نیە بەڵكو بەجێهێنانی ئەركێكی دادگەریە (فەرزێكی كۆمەڵایەتیە)، چونكە بەرگری رەوا لە گیان و ماڵ بریتیە لە بەشداریكردن لەپاراستنی تێكرای كۆمەڵگا، چونكە ماف بۆ خاوەن ماف دەگێرێتەوە و ئاسایشی كۆمەڵگا دەپارێزرێت، هەرلەبەر ئەمەشە ڕەوایە بەرگریكار بێجگە لەخۆی بەرگری لە گیان و ماڵی كەسانی تریش بكات[19], بەڵام پیادەكردنی ئەم مافە رەها نییە بەڵكو كۆتكراوە بە كۆمەڵێك مەرج, بۆ نموونە یاسای سزادانی عیراقی ژمارە (111) ی ساڵی (1969) لە مادە (42) دا چەند مەرجێكی داناوە بۆ پیادەكردنی ئەم مافە كە دەقەكەی بەم شێوەیە:

19() د. علي حسين خلف و د. سلطان عبد القادر الشاوي, المبادئ العامة في قانون العقوبات, ط2, العاتك لصناعة الكتاب, القاهرة, 2010, ص269-270.

" بە تاوان دانانرێت ئەگەر هات و کردەوەکە ئەنجامدرا لەسەر بنەمای پیادەکردنی مافی بەرگری رەوا, وەئەم مافە بوونی دەبێت بەهاتنە دی ئەم مەرجانەی لای خوارەوە ":

1- گەر بەرگریکار دڵنیا بوو لە توش بوون بە مەترسیەکی لەناکاو بە تاوان بۆ سەر گیان یان ماڵ، یان بڕوای وابێت مەترسیەك رووبەروی دەبێتەوە, لەسەر بنەمای هۆکاری گونجاو.

2- نەتوانێت پەنا بۆ دەسەڵاتی گشتی ببات لەکاتی گونجاو بۆ دوورخستنەوەی ئەم مەترسیە.

3- هیچ رێگەیەکی تری لەبەردەم دا نەبێت بۆ دوورخستنەوەی ئەم مەترسیە، جا یەکسانە لەپیادەکردنی ئەم مافە مەترسیەکە رووبەرووی گیان و ماڵی خۆی بێتەوە یان گیان و ماڵی کەسانی تر.

هەروەها یاسای سزادانی ئوردنی ژمارە (16) ساڵی (1960) دڵنیایی داوە لەسەر مەرجەکانی پیادەکردنی ئەم مافە لە مادده (60) برگەی(1, 2) ([20])، بەشێوەیەك مەرجەکانی تووش بوون بە دەست درێژی دیاری کردووە کەبریتین لە: (بوونی دەست دریژی, دەست درێژیەکە ریگە پێدراو نەبێت واتە کردەیەکی تاوانی بێت, دەست درێژیەکە رووبەروی ماڵ یان گیان ببێتەوە), وەلەهەمان ماددەدا مەرجەکانی پەیوەست بە کردەی بەرگریکاری دیاری کردووە کە بریتین لە: (پێویستبوونی کردەی بەرگری کردنەکە بۆ دوورخستنەوەی مەترسیەکە, گونجاوی ئەندازەی کردەی بەرگریکردنەکە لەگەڵ کردەی دەست دریژی کردنەکە) ([21]).

2-1-1-3- بەرگری شەرعی گشتی :

دەوڵەتیش مافی بەرگریکردن لەخۆی هەیە وەك مافێکی سروشتی بەهەمانشێوەی تاك کە مافی بەرگریگردنی لە خۆی هەیە، ئەگەر چی لە بەکارهێنانی ئەم مافە لەوانەیە خوێن رشتن و دەستدرێژی بۆ سەر مافی ژیانی لێبکەوێتەوە، هەر بۆیە یاسای نێودەوڵەتی ئەم بابەتەی رێکخستووە ، بۆ نموونە مادده (51) ی پەیماننامەی نەتەوە یەکگرتوەکان ئاماژەی پێکردووە, کە دەقەکەی بەم شێوەیە" لايوجد في هذا الميثاق ما يضعف أو ينتقص الحق الطبيعي للدول, فرادى أو جماعات في الدفاع عن انفسهم أذا اعتدت قوة مسلحة على احد اعضاء الامم المتحدة...." ([22]) ، بەڵام بەکارهێنانی ئەم مافەش بەشێوەی ڕەها نیە بەڵکو بەستراوەتەوە بە چەند مەرجێك لەوانە ([23]):

أ- مەرجەکانی دەستدرێژی کردن: پێویستە بۆ پیادەکردنی مافی بەرگری رەوای گشتی دەوڵەت رووبەرووی دەستدریژی چەکداری ناڕەوا بێتەوە, وە ئەم دەست دریژییە لەناکاو و راستەوخۆ بێت واتە گوماناوی نەبێت, وە هەرەشە بێت بۆ سەر یەکێك لە مافە سەرەکیەکانی دەوڵەتی بەرگریکار وەك سەلامەتی هەرێمی دەوڵەت جا (وشکانی بێت یان هەوایی یان ئاوی), سەربەخۆیی رامیاری, یان مافی چارەی خۆ نووسین.

ب- مەرجەکانی بەرگریکردن : هەر کردەوەیەك گونجاو بێت بۆ بەرپەرچدانەوەی دەستدرێژی بەرگریەکی رەوایە، ئینجا بۆ ئەوەی ئەم بەرگرییە خەسڵەتی رەوایەتی وەربگرێت دەبێت ئەم مەرجانەی تێدا بێتە دی کە یاسای نێودەوڵەتی پێویستی کردوە، کە دەکرێت لە دووخاڵ دا ئاماژەی پێبکەین :

یەکەم : کردەی بەرگرییەکە پێویست بێت.

دووەم: ئەندازەی کردەی بەرگرییەکە گونجاو بێت لەگەڵ رێژەی مەترسی دەستدرێژییەکە.

2-1-2- کۆتایی هێنان بە ژیانی مرۆڤ بەناياسایی:

2-1-2-1- دەستدرێژی بۆ سەر مافی ژیان بە هۆی ئەنجام دانی تاوانی کوشتنی ئاسایی :

20() انظر المادة (60) من قانون عقوبات الاردني رقم (16) لسنة 1960.

21() للمزيد راجع: د. محمد صبحي نجم, قانون العقوبات قسم العام, ط3, دار الثقافة, الاردن, 1996, ص144-176.

22() د. سامي جاد عبد الرحمن واصل, إرهاب الدولة في إطار قواعد القانون الدولي العام, بدون رقم الطبعة, دار الجامعة الجديدة, الاسكندرية, 2008, ص206.

(23) نفس المصدر, ص213.

وەك رێسایەکی گشتی تاوانی کوشتنی ئاسایی بە دەست درێژی ئەژمار دەکرێ بۆ سەر مافی ژیان بەپێی یاسا سزاییە نیشتمانییەکانی هەموو وڵاتان لەسەر گۆی زەوی, بۆ نموونە:

❖ **یاسای سزدانی عێراقی ژمارە (111) ساڵی 1969 ی هەموارکراو:**

بە پێی ماددە (405)ی ئەم یاسایە, هەرکەسێك کەسێك بە ئەنقەست بکوژێت سزاکەی بەندکردنی هەمیشەیی یان کاتی دەبێت، بەڵام بەپێی ماددە(406) ی ئەگەر تاوانەکە هاوشان بێت لەگەڵ یەکێك لە بارودۆخەکانی توندکردنی سزا، ئەوکاتە سزای تاوانی لەسێدارەدان دەبێت، کە لە بەشەکانی داهاتوو ئەم بابەتە بە فراوانی باس دەکەین.

❖ **یاسای سزادانی ئوردنی بەرکار ژمارە (16) ساڵی 1960:**

یاسادانەری ئوردنی لە مادەکانی (326، 327، 328) جەختی کردۆتەوە لەسەر پاراستنی مافی ژیان و سزای تاوانی کوشتن، بە شێوەیەك لە مادە (326) سزای بیست ساڵ زیندانی لەگەڵ کاری قورسی داناوە بۆ تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست، وە لە مادەی (327) سزاکەی توندکردووە بە بەندکردنی هەتاهەتایی لەگەڵ کاری قورس ئەگەر کوژراوەکان لە کەسێك زیاتر بێت یان تاوانەکە رێخۆشکردن بێت بۆ ئەنجام دانی کەتنێکی تر..هتد، هەروەها لە مادەی (328) باس لە کۆمەڵێك بارودۆخ دەکات کە سزای تاوانی کوشتن دەکات بە لە سێدارەدان کە دواتر باسیان دەکەین.

❖ **یاسای سزادانی شانشینی ئیماراتی یەکگرتوو ژمارە (3) ساڵی 1987:**

ئەم یاسایە وەك هەریاسایەکی تر, دەست درێژی کردنی بۆ سەر مافی ژیان بە تاوان داناوە بەپێی ماددە (332), بە دیاری کردنی سزای بەندکردنی هەتاهەتایی لە تاوانی کوشتنی بە ئەنقەستی ئاسایی، بەڵام سزاکەی توندتر دەبێت بۆ لە سێدارەدان ئەگەر هات و هاوکات بێت لەگەڵ یەکێك لە بارودۆخەکانی توندکردنی سزا کە دواتر باسی دەکەین.

2-1-2-2- دەسدرێژی بۆ سەر مافی ژیان بە بەکارهێنانی هێزی چەکدار لە بارودۆخە پێویستەکان:

بێگومان رەگو ریشەی پەنابردن بۆ بەکارخستنی یاسای تەنگەتاو (قانون الطوارئ) دەگەرێتەوە بۆ هاتنە پێشەوەی تیۆری پێویست (نظرية الضرورة)، کە بەهۆیەوە رێگەی بە دەسەڵاتی جێبەجێکردن داوە پەنا بۆکۆمەلێك یاسا و رێکاری توند ببات بۆ وەلآمدانەوەی مەترسیەکانی ئەم بارودۆخە نائاساییە، بۆ پاراستنی هاولآتیان و ئاسایشی وولآت، بەڵام زۆرجار دەسەڵاتی جێبەجێکردن زێدەرۆیی دەکات لە بەکارهێنانی دەسەلآتەکان و توندوتیژی و هێزی زیاد لە پێویست بەکاردەهێنێت، بە تایبەت لە کەیسەکانی رووبەروبونەوەی تیرۆرستان و گروپە چەکدارییەکان یان بۆ کۆتایی هێنان بە خۆپیشاندان و نارەزایەتییەکان، یاخود هەندێك جار ئامانج لەم یاسای تەنگەتاویە تۆڵسەندنەوە و کپ کردنی گروپە بەرهەڵستکارەکانی دەوڵەتە لە ژێر پاساوی رەوایەتی دابین کردنی ئاسایش و ئارامی سیستەمی سیاسی فەرمانرەوایی، لەم بارودۆخانە هێزەکانی ئاسایش و پۆلیس چەك و تەقەمەنی راستی بەکاردەهێنن کەلە سەرووی مەترسییەکەوەیە, لەئەنجامدا زۆرجار کوشتاری هاوڵاتیانی سڤیلی لێدەکەوێتەوە، ئەمەش خۆی لە خۆیدا جۆرێکە لەزیادەرۆیی لەبەکار هێنانی دەسەڵات و لادان لەبەرژەوەندی گشتی[24].

3-2-1-2- دەستدرێژی بۆ سەر مافی ژیان لە ململانێ چەکداریەکان:

❖ **دەستدرێژی بۆ سەر مافی ژیان لە ململانێ چەکداریە ناوخۆییەکان:**

دەستدرێژی بۆ سەر مافی ژیان لە شەرِی ناوەخۆ هەر لە دایك بووی رۆژگاری ئەمرۆ نیە, بەڵکو رەگ و ریشەیەکی مێژوویی قوڵی هەیە، و هۆکارەکانی هەمە جۆرەن دیار ترینیان بۆ پاراستن و هێشتنەوەی رژێمی فەرمانرەوایە لەسەر کورسی دەسەڵات, بەتایبەت کاتێك دوو هێزی چەکدار یان زیاتر کە رووبەرووی یەکتری دەبنەوە بەمەبەستی پاوانکردن و گەیشتن بە کورسی دەسەلاَت، هەرچەندە شێوەو هۆکاری هەلگیرسانی ئەم جەنگانە جیاوازن, بەڵام یەکسانن لە پەنابردن بۆ توندوتیژی و پێشێلکاری بۆ سەر مافی ژیان، وە

[24]() للمزيد: فتحي عبد النبي الوحيدي, الانحراف في استعمال السلطة وأثره على القرار الإداري, الرسالة قدمت استكمالا لمتطلبات الحصول على درجة الماجستير في القانون العام الى كلية الحقوق -جامعة الأزهر, غزة, 2014, ص3-18, وأيضا د. جمال زايد هلال أبو عين, الإرهاب وأحكام القانون الدولي, ط1, عالم الكتب الحديث, عمان, 2009, ص100-102.

بەهۆی بوونی رق و کینەیەکی شاراوە و شارەزایی لە توانای چەکداری لە بەرامبەر یەکتر، زۆربەی جار پشت بەستن بە شەری پارتیزانی و شەری کوڵان بە کۆڵان، و بەشداری کردنی کەسانی مەدەنی و سەربازی لەم شەرانەدا کەبەرەکانی جەنگ نارۆشن دەکات, جیاکردنەوەیان لەگەڵ چەکدارەکان ئەستەم دەبێت و زۆرترین قوربانی لە ریزی ئەوان دا دەبێت، لە دەرئەنجامی ئەم شەرانە دامەزراوەکانی دەوڵەت هەرەس دەهێنن و دزی و تاڵانی بە ئاشکرا دەکرێت و, پشێوی شوێنی ئاسایش دەگرێتەوە، ئەمەش بەرهەمی راستەقینەی شەری ناوخۆیە, کە زۆربەی جار شێوەی جەنگی ئایینی و عرقی وەردەگرێت, نمونەیان جەنگی ناوخۆی وڵاتانی وەك جەزائیرو صۆماڵ و رواندا و هایتی ..هتد لەنەوەتەکانی سەدەی رابوردووە, کە بە داخەوە یەکێك لە سیما دیارەکانی ئەم وڵاتانە بریتیە لە ناسەقامگیری بارودۆخی رامیاری و ململانێ لەسەر دەسەڵات ([25]),ئەم دەستدریژیانە بۆ سەر مافی ژیان تاکو ئێستا بەردەوامەو درێژەی هەیە, قەبارەی قوربانیانی ئەم ململانێ یانەش پەڵەیەکی رەشە بە ناوچەوانی کۆمەڵگای نێودەوڵەتیەوە, چونکە ئەوەی دەبینرێت لە سوریاو عێراق لە پێشێلکاری و دەست درێژی بۆ سەر مافی ژیانی مەدەنیەکان, کۆمەڵگەی نێو دەوڵەتی لە ئاستیان دەستەوستانە, دیارترین هەڵوێستیان تەنها بریتی یە لە ئیدانەکردن و کۆکردنەوەی چەند راپۆرتێك لەسەر قەبارەی زیانەکان و هیچی تر ، بۆ نمونە تەنها لە عێراق لە ساڵی 2014 لەچەند مانگێکدا ژمارەی قوربانیانی مەدەنی 5,576 کەس بوو ([26]), وە لە سەرەتای کانونی یەکەم تا کۆتایی مانگی نیسان ساڵی 2015 ژمارەی قوربانیانی مەدەنی گەیشتۆتە (3345) کەس([27])، هەروەها لەسەرەتای مانگی ئایار تا کۆتایی تشرینی یەکەم ژمارەی قوربانیان (3855) کەس بووە([28]), هەروەها لە 3 ئابی 2014 دەستدرێژی کرایە سەر مافی ژیانی کوردانی یەزیدی لە شەنگال لەلایەن رێکخراوی ترۆرستی داعش کە (2000 بۆ 5500) قوربانی لێکەوتەوە, هاوکات (6386) کەسیشیان رفێنران کە تیایاندا (3537) ئافرەت و مناڵ بوون و (2859) پیاو بوون ([29]).

❖ **دەستدرێژی بۆ سەر مافی ژیان لە ململانێ چەکداریە نێودەوڵەتیەکان:**

بێگومان ژیانی مرۆڤ لە ململانێ چەکداریە نێودەوڵەتیەکان توشی پێشێلکاری دەبێت، چونکە وڵاتانی شەرکەر دەست ناپارێزن لە بەکارهێنانی هەرجۆرە چەکێك کە بەردەست بێت, جگە لە سەربازەکان چەندین ئامانجی مەدەنی لە ژن و منداڵ و پیرو پەککەوتە دەبنە ئامانج، دیاترین نموونەش لەم بارەیەوە جەنگی عێراق و ئێرانە کە لە ساڵی 1980 هەڵگیرساو لە ساڵی 1988 کۆتایی هات و, بە درێژترین جەنگی سەدەی بیستەم هەژمار دەکرێت، کە زیاد لە یەك ملیۆن قوربانی لێکەوتەوە([30])، هەروەها لە جەنگی دووەمی کەنداو ساڵی 1991 ژمارەی قوربانیان لە ریزی سەبازەکان لە نێوان (70,000 تاوەکو 100,000)بوو، وە قوربانیانی مەدەنی (3,200 بۆ 200,000) قوربانی بوە([31])، هەروەها لە ماوەی گەمارۆی ئابوری لە نێوان ساڵانی 1992 تاوەکو 2003 ژمارەی زیانە مرۆییەکان گەیشتە یەك ملیۆن و نیو قوربانی ئەمەش بە هۆی بڵاّبونەوەی چەندین نەخۆشی و کەمی دەرمان و بەرزبونەوەی نرخ و برسیەتی و تیرۆر، ئەوەی جێگەی داخە پشکی شێر لەو قوربانیانە بەر مناڵ و ژن و پیر کەوت ([32]).

---

[25]() مهدید فضیل, التنظیم الدولي للنزاعات المسلحة الداخلية, مذكرة قدمت الى كلية الحقوق والعلوم السياسية – جامعة تلمسان لنيل شهادة الماجستير في القانون العام تخصص القانون العام المعمق, الجزائر, 2014, ص23-39.
وأيضا: بازغ عبد الصمد ,النزاعات المسلحة غير الدولية, مجلة حيوار المتمدن الالكترونية, متاح على العنوان الالكتروني: www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=293871 (2017-3-27).

([26]) (UNAMI) Human Rights Office and Office of the High Commissioner for Human Rights, Report on Human Rights in Iraq: January – June 2014, page: 2-6.

([27]) (UNAMI) Human Rights Office and Office of the High Commissioner for Human Rights, Report on Human Rights in Iraq: 11 December 2014 – 30 April 2015, page: 9.

([28]) (UNAMI) Human Rights Office and Office of the High Commissioner for Human Rights, Report on Human Rights in Iraq: 1 May – 31 October 2015, page: 9.

([29]) (UNAMI) Human Rights Office and Office of the High Commissioner for Human Rights, Report on Human Rights in Iraq: A Call for Accountability and Protection: Yezidi Survivors of Atrocities Committed by (ISIL), page: 12-14.

30() موسوعة الجزيرة, الحرب العراقية الإيرانية... طموح صدام وأحلام المرشد, المتاح على العنوان الالكتروني: www.aljazeera.net/.../الحرب-العراقية-الإيرانية-طموح-صدام-وأحلام-الم (12/ 12/ 2016)

31() المعرفة, حرب الخليج الثانية, متاح على العنوان الاكتروني: www.marefa.org/index.php/ حرب_الخليج_الثانية (12-12-2016).

(32) نجم الدليمي, ماهو حجم الخسائر البشرية والمادية للشعب العراقي, مجلة حيوار المتمدن, متاح على العنوان: http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=21969 (2016-12-12).

4-2-1-2- دەسدرێژی بۆ سەر مافی ژیان بەهۆی ئەنجام دانی تاوانە نێودەوڵەتیەکان:

هەندێك جار ووڵاتان لە ژێر پەردەی رێزگرتن لەپرەنسیپی سەروەری و پاراستنی یەکیەتی خاك و دەستێوەرنەدان لە کاروباری ناوەخۆیی یەکتری چەندین تاوانی دەستدرێژی بۆ سەر مافی ژیان ئەنجام دەدەن، باشترین نمونەش بۆ ئەم جۆرە تاوانە تاوانی کۆمەڵکوژی (بۆسناو هرسك)ە لە ساڵی 1995 لەسەر دەستی سوپای سربیا کە ژمارەی قوربانیان نزیکەی (140،000) هەزار کەس بوو لەگەڵ ئاوارەبوونی دەیان هەزار کەسی تر لە ناوچەکە، کە ئەمەش بە ڤێزەونترین تاوانی کۆمەلکوژی دادەنرێت لە کیشوەری ئەوروپا لە دوای جەنگی دووەمی جیهانی ئەنجام درابێت([33]).

هەروەها یەکێکی تر لەو کۆمەڵکوژیانە ساڵی 1994 لە (رواندا) روویداوە، کاتێك میلیشیا چەکدارەکانی هۆزی (هۆتۆ) هەستان بە لە ناوبردن و کوشتنی بە کۆمەڵی ئەندامانی هۆزی توتسی لەناو جەرگەی وڵات، بە ئامانجی کۆتایی هێنان بە رەگوریشەی نەژادی توتسی لە رواندا بێ جیاوازی کردن لە نێوان ژن و منداڵ و پیر ([34])، بە پێی راپۆرتەکانی رێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤ لە ماوەی (100) رۆژ لە دوای تیرۆرکردنی سەرۆکی وڵات (جوڤینال هابیاریمانا) لە (6)ی نیسان تا ناوەراستی مانگی تەمموز ژمارەی قوربانیان گەیشتە (800,000) هەزار کەس، وبە پێی هەندێك مەزەندەی تر ژمارەی قوربانیان لە نێوان (500,000 تا 1 ,000,000) کەس بووە، کە دەکاتە رێژەی لە 20٪ی ژمارەی دانیشتوانی رواندا([35]).

هەروها نموونەی تر لەتاوانی کۆمەڵکوژی و دەستدرێژی بۆ سەر مافی ژیان کە بەسەر میللەتی کورد هاتووە هیچی کەمتر نیە لە کۆمەڵکوژی رواندا و بۆسنە، بەلگەشمان کاتێك هێزێکی تایبەتی پاسەوانی کۆمار هەڵدەکوتنە سەر هەردوو کۆمەلگای قوشتەپە و بەحرکەی سەر بە پارێزگای هەولێر ساڵی 1983 نزیکەی (8000) کوردی بارزانی (تەنها نێرەکان) دەگوازنەوە بۆ بیابانی عەرعەر سەر سنوری سعودیە لەوێ دەیانکوژن و لە گۆری بەکۆمەڵ دەنێژرێن([36])، هەروەها کوشتنی نزیکەی (182,000) هەزار کەس لەپیرو ژن و منالْ لەشالاْوەکانی ئەنفال لەساڵی 1988 لایەن سوپای بەعس([37])، لەهەمان ساڵیش هەڵسا بە بۆمبابارانکردنی شاری هەڵەبجە بە چەکی کیمیاوی کە لە ئاکامدا (5000) کەس بوونە قوربانی([38]).

5-2-1-2 دەسدرێژی بۆ سەر مافی ژیان بەهۆی تاوانی تیرۆر:

بێگومان تاوانی تیرۆر وا لە وڵاتان دەکات بەشێك لە سەرمایەو داهاتیان تەرخانبکەن بە مەبەستی رووبەروبونەوەی تیرۆر کە ئەمەش کاریگەری نەرێنی دەبێت لەسەر هەموو بوارەکانی ژیان و هەرەشەشە بۆ سەر مافەکانی مرۆڤ بە گشتی، بۆ نموونە تاوانەکانی رفاندن و دەست بەسەرکردنی مرۆڤ جۆرێکە لە دەستدرێژی بۆسەر مافی ژیان کە مافیکی سروشتی یەو سەرچاوەی هەموو مافەکانی ترە، هەروەها تاوانی تەڤاندنەوەش دەستدرێژیە بۆ سەر ژیانی مرۆڤ لە ئاسایش و سەلامەتی جەستە، ئەم ژیانەی کە دیاریەکی خوادایە بۆ مرۆڤ تەنانەت هیچ حکومەتێك و ریکخراوێك بۆی نیە لێی بسەننەوە، تەنانەت ئەگەر پەنابردن بۆ تیرۆر بەنیەتی باشیش بێت وەك بە دەستهێنانی مافی چارەی خۆنوسین. لەهەمان کاتیش دا لە پرۆسەی بەرەنگاربونەوەی تیرۆر هیچ بیانویەك نیە بۆ دەسەڵاتی نیشتمانی پەنا بۆ کاری تۆقاندن و تیرۆر ببات لە دژی نەیارەکانی یان کەمینە نەتەوەیی و ئایینی و نەژادیەکان..هتد([39]). ئەوەی لەبەرچاوە زۆر بەرۆشنی ئەم هەموو پێشلکاری و دەستدرێژیانەیە کە ئەنجام دران لەلایەن گروپی تیرۆرستی داعش بۆسەر مافی ژیانی

33() د. معمر حامد كاظم, دور المحكمة الجنائية الدولية في حماية حقوق الانسان, بدون رقم الطبعة, مكتبة الرياحين, بابل/حلة, 2010, ص249-260.

34() ياسين إعمران, هنا راديو رواندا!, متاح على العنوان:
www.sasapost.com/opinion/here-radio-rwanda/ (1-3-2017).

35() المعرفة, الإبادة الجماعية في رواندا, متاح على العنوان:
www.marefa.org/index.php/الإبادة_الجماعية_في_رواندا (1-3-2017), وأيضا:
د. معمر حامد كاظم, دور المحكمة الجنائية الدولية في حماية حقوق الانسان, مصدر سابق, ص292-296.

36() یوسف دزەیی, ئەنفال, چ1, دەزگای چاپ و بلاوکراوەکانی موکریانی, کوردستان, 2001, ص59.

37() للمزيد راجع: خالد سليمان / كندا, أرامل الانفال وما بعد المأساة, مجلة الانفال, عدد (5), 2004, ص41-49, هەروها: یوسف دزەیی, ئەنفال, سەرچاوەی پێشوو, ص32-33.

38() یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان, جینۆسایدو تاوانەکانی رژێمی عراقی دژی گەلی کوردستان, ژمارە (13), چابخانەی هەولێر, هەولێر, 2011, ل72.

39() د. حسنين المحمدي بوادي, حقوق الانسان بين مطرقة الارهاب وسندان الغرب, بدون رقم الطبعة, دار الفكر الجامعي, الاسكندرية, 2006, ص66-68.

ئێزدیەکان و ([40]) عیراقیەکانیش بەگشتی کە بۆتە سەردێری رۆژانەی هەواڵی میدیاکان لەجۆرەها شێوازی کوشتن بی جیاوازی کردن لە نێوان منالْ و ژن و پیر تەنانەت ژینگەو ئاسەواریشی گرتۆتەوە.

2-1-3- کۆتایی هێنان بە ژیان بە رەزامەندی:

2-1-3-1- کوشتن بەپاڵنەری بەزەیی پێداهاتنەوە:

کوشتن بە پاڵنەری بەزەیی بە دوو شێوە دێتە کایەوە کرداریکی ئەرێنی لەلایەن پزیشکی چارەسەرەوە بە پێدانی برێکی زیاتر لە مادەی خەواندن بۆ کۆتایی هێنان بە ژیانی نەخۆشێك کە هیچ چارەسەریەکی نەماوە هەڵبەتە ئەمە دوای دەربرینی رەزامەندی لەلایەن نەخۆشەکەوە، شێوەی دووەمیش نەرێنیە واتە لێرەدا پزیشك دەست هەڵدەگرێت لە پێدانی چارەسەری پێویست کە دواجار نەخۆشەکە دەمرێت، بۆ رێگەدان بەم جۆرە کوشتنە پاساوو بیانوو زۆرن لەوانە (پێویستی نەخۆشێك بە ئەندامی جەستەی کەسێکی تر، یان بەهۆی ئەستەمی چارەسەری نەخۆشیکەو هێشتنەوەی نەخۆشەکەش بەم بارودۆخە پێویستی بە خەرجی پارەیەکی زۆر هەیە لەلایەن کەسوکاری یان لە حالەتی دروست بوونی منالێکی شێواو لە جەستەی دووگیان بەرەزامەندی دایك و باوکی..هتد)، بەڵام سەرەرای شیاوی ئەم پاساوانە کوشتنی مرۆڤ بە پاڵنەری بەزەیی پێداهاتنەوە رێگە پێدراو نیە لە هیچ ئاینێکی ئاسمانی و پێچەوانەیە لەگەڵ پرەنسیپەکانی ئاکار و رەوشت، هەروەها لە روانگەی دەقە یاسایی یە کانیشەوە ئەم کارە تاوانە و هەموو کۆڵەگەکانی تاوانی کوشتنی بە ئەنقەستی تێدا بەرجەستە دەبێت، چونکە دەستدرێژیەکی راستەوخۆیە بۆ سەر مافی ژیانی مرۆڤێکی زیندوو، چونکە هەموو مرۆڤەکان یەکسانن لەم مافە بە بێ جیاوازی, هەرچەندە خەرجی و پێداویستی زۆری مادی و مەعنەوی پێویست بێت ([41]).

2-1-3-2- لەباربردن:

رێگەدراوە بە لەباربردنی کۆرپەلە لە دوو باردا, کە بریتین لە:

- ❖ ئەگەر هات و کۆرپەکە مەترسی لەسەر ژیانی دایکەکە دروست بکات:

لێرەدا یاسادانەر پاراستنی ژیانی دایکەکەی لە پێشتر و بە پێویستر داناوە، لە باربردنەکەش دەبێت بە رەزامەندی راشکاوانەی دایکەکە بێت، لەم بارەدا نیمچە کۆدەنگیەك لەسەر ئەم بابەتە هەیە([42]).

- ❖ ئەگەر هات و هۆکاری لە باربردنەکە بۆ شاردنەوەی ئابرۆتکان بێت:

یاسای سزادانی عێراقی بەرکار لە باربردنی کۆرپەلەی بە پاساوی شاردنەوەی ئابرووچون بە یەکێك لە بارودۆخەکانی سوککردنی سزا هەژمارکردوە، ئینجا ئەم لە باربردنە لەلایەن خودی دایکەکەوە بێت یان بە هاوکاری یەکێك لە خزمە نزیکەکانی تا پلە دوو([43]).

بەڵام ئێمە پێمان وایە کۆتایی هێنان بە ژیانی کۆرپەلەیەك بەم شێوە نامرۆڤانەیە کارێکی نارەوایە، هەتاکو ئەگەر دووگیانیەکە لە ئەنجامی پەیوەندیەکی ناشەرعیش دروست بووبێت, گوناهی ئەم کۆرپەلەیە لە چی دایە ؟ لەبەر ئەوە وای دەبینین ئەم کارە خۆی لە خۆیدا تاوانێکە بۆ سەر مافی ژیان و بارودۆخێکیشە بۆ توندکردنی سزا, نەوەك بارودۆخێکی دادی بێت بۆ سوککردنی سزا، هەرچەندە بەرەزامەندی دایکەکەش ئەنجام درابێت.

تەوەری سێیەم –بارودۆخی توندکردنی سزا لە تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست:

3-1- مانای بارودۆخی توندکردنی سزا لە تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست:

40() تقرير مكتب مفوض الأمم المتحدة السامية لحقوق الإنسان ومكتب حقوق الانسان في بعثة الأمم المتحدة لمساعدة العراق, نداء من اجل المساءلة والحماية :الايزيديون الناجون من الاعمال الوحشية التي ارتكبها داعش, 2016, ص12-13.

41() د. محمد ثامر, حقوق الانسان المدنية, مصدر سابق ص23.

42() د. محمد يوسف علوان و د. محمد خليل الموسى, القانون الدولي لحقوق الانسان – الحقوق المحمية, ج2, مصدر سابق, ص156-158.

(43) أنظر المادة (407) من قانون عقوبات رقم (111) لسنة 1969 المعدل.

بەشێوەیەکی گشتی هۆکارەکانی توندکردنی سزا بریتین لەم بارودۆخانەی کە یاسای سزادان دیاریکردوون و بەهاتنەدیان سزا توند دەبێت، هەروەها دادوەرەکان پێوەی پابەند دەبن و لەکاتی راڤەکردنیشیان بە فراوانکردن یان بەرتەسک کردنەوەیان دا هیچ دەسەلاتێکیان نیە ([44]).

بارودۆخەکان دابەش دەبن بۆ چەند بەشێك بەپێی ئەم گۆشە نیگایەی کە یاسا دانەر پێی گونجاو بووە، هەر بۆیە لەروانگەی پەیوەست بوونی بە کۆڵەگەی مادی و مەعنەوی دابەش دەبن بۆ بارودۆخی مادی و کەسی، کەواتە بارودۆخی توندکردنی مادی پەیوەستە بە کۆڵەگەی مادی تاوانەکە کە رەفتاری تاوانکاری و دەرئەنجامەکانی دەگرێتەوە، بەڵام بارودۆخەکانی توندکردنی کەسی پەیوەستن بە لایەنی مەعنەوی تاوان یان کەسیەتی خودی تاوانبار وەك بوونی ئەنقەست (كالعمد) لە تاوانی کوشتن ([45])، کەواتە هۆکارەکانی توندکردنی سزا " ئەم بارودۆخانەن کە پێویستە لە کاتی هاتنەدیان دادوەر حوکم بدات بەسزایەك زیاتر بێت لە ئاستی ئاسایی دیاری کراو بۆ تاوانەکە یاخود حوکمدان بە توندترین سزا "([46])، بە دەربڕینێکی تر ئەم بارودۆخانەن کە سزای تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست لە کەمتر لە سزای لەسێدارەدان دەگەیەنن بە سزای لە سێدارەدان، کە لەمەولا باسیان لێوە دەکەین.

2-3- بارودۆخەکانی توند کردنی سزا لە یاسا سزاییە جیاوازەکان:

1-2-3-مافی ژیان و بارودۆخی توندکردنی سزا لە تاوانی کوشتن بە پێی یاسای سزادانی عێراقی ژمارە (111)ی ساڵی (1969)ی هەموارکراو:

ئاشکرایە جۆری سزا دەگۆڕێت بە گوێرەی جۆری تاوانەکان لە رووی مەترسی کەسی تاوانبار و جۆری تاوانەکە و لێکەوتەی زیانە مادی و مەعنەویەکانی لە چوارچێوەی یەك تاوان, بۆ تاوانی کوشتنی بەئەنقەستیش هەمان پێوەرە, بەشێوەیەك سزای تاوانی کوشتن لە سزایەك لە خوار سزای لە سێدارەدانەوە بەرزدەکاتەوە بۆ لە سێدارەدان ئەگەر هات و تاوانەکە هاوکات بێت لەگەڵ یەکێك لەم بارودۆخانەی کە لە هەردوو برگەی مادە (406) ئاماژەی پێکراوە([47]):

1- کوشتن لەگەڵ سوربوونی پێش وەخت یان خۆمەڵاسدان.

2- کوشتن بە بەکارهێنانی ماددەی ژەهراوی یان تەقەمەنی.

3- ئەگەر کوشتن بە هۆی پاڵنەرێکی پیس بێت یان لە بەرامبەر کرێ بێت، یان تاوانبار لەکاتی ئەنجامدانی تاوانەکە شێوازێکی دڕندانە بەکاربهێنێت.

4- ئەگەر کوژراو لە بنەچەی بکوژ بێت.

5- ئەگەر تاوانی کوشتن روویدا دژ بە فەرمانبەر یا ئەو کەسەی راسپێراوە بە خزمەتی گشتی لەکاتی بە جێگەیاندنی کاری فەرمانبەرێتی یان خزمەتی گشتی یان بە هۆی کاری فەرمانبەرێتی یان خزمەتی گشتی یەوە.

6- ئەگەر تاوانبار مەبەستی کوشتنی دوو کەس یان زیاتر بێت وە ئەم کارە بەیەك کردەوە تەواو بووبێت.

7- ئەگەر کوشتنی بە ئەنقەست لکاو بێت بە تاوانێك یان چەندین تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست یان دەسپێکردنی کوشتنی بە ئەنقەست (شروع في القتل).

8- تاوانی کوشتن ئەنجام بدرێت وەکو رێخۆشکردن بۆ ئەنجامدانی تاوانێك یان کەتنێك کە سزاکەی بریتی بێت لە بەندکردن بۆ ماوەیەك کەمتر نەبێت لە ساڵێك، یان کارئاسانی بێت بۆ ئەنجامدانی یان جێ بەجێ کردنی یان بۆ ئەوەی ئەنجامدەر یان هاوبەشی تاوان بتوانێت رابکات یان رزگاری بێت لە سزادان.

9- ئەگەر هات و تاوانبار سزا درابێت بە بەندکردنی هەتاهەتایی لە ماوەی جێبەجێکردنی سزاکەی تاوانێکی تری کوشتنی بە ئەنقەست ئەنجام بدات یان دەستی کردبێت بە تاوانێکی تری کوشتنی بە ئەنقەست.

---

(44) د. فخري عبدالرزاق الحديثي و د.خالد حميدي الزعبي، شرح قانون العقوبات –القسم العام-, ط1, دار الثقافة ، عمان، 2009، ص350.
45() د.على عبدالقادر القهوجي، شرح قانون العقوبات القسم العام، منشورات الحلبى الحقوقية 2008، ص 816.
46() د. طلال ابو عفيفة، شرح قانون العقوبات القسم العام، ط1, دار الثقافة للنشر و التوزيع، الاردن، 2012، ص 620.
47() للمزيد راجع: د. ماهر عبد الشويش الدرة, شرح قانون العقوبات - القسم الخاص, ط2, العاتك لصناعة الكتاب, القاهرة, 1988, ص154-180.

10- ئەگەر تاوانبار نیازی کوشتنی کەسێکی هەبێت بەڵام کردەوە تاوانکاریەکەی بووە هۆی کوشتنی زیاتر لەکەسێك.

11- ئەگەر تاوانبار جەستەی تاوانلێکراو بشێوێنێت.

12- ئەگەر هات و تاوانبار سزا درابێت بە بەندکردنی هەتاهەتایی بە هۆی ئەنجامدانی تاوانێکی تر جگە لە تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست، ئینجا لە ماوەی جێبەجێکردنی سزاکەی تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست ئەنجام بدات(٤٨).

ئەوەی تێبینی دەکرێت لە هەڵوێستی یاسادانەری عێراقی دیاریکردنی دوانزە جۆر بارودۆخی توندکردنی سزایە لە تاوانی کوشتن, بە شێوەیەك هەندێك لەو بارودۆخانە پەیوەستن بە ئامرازی بەکارهێنراو لە تاوانەکە، وەك بەکارهێنانی ژەهر و تەقەمەنی، هەندێکی تر لەو بارودۆخانە پەیوەستن بە تایبەتمەندی تاوانلێکراو وەك کوشتنی فەرمانبەر، هەندێکی تر پەیوەستە بە هەڵوەستە کردن لەسەر پەیوەندی خزمایەتی لە نێوان تاوانبار و تاوانلێکراو هەروەك کاتێك تاوانلێکراو بنەچەی تاوانبارەکە بێت، هەندێکی تر پەیوەستە بە دەرئەنجامی تاوانەکە وەك لە بارودۆخی کوشتنی کەسێك زیاتر بە هۆی یەك کردەوەی تاوانکاری، هەندێکی تریان پەیوەستە بە فرەتاوانی وەك پەیوەست بونی تاوانی کوشتن بە تاوانێکی تری کوشتن، و هەندێکی تریش لەم بارودۆخانە تایبەتە بە پاڵنەری تاوانەکە وەك کوشتن بە هۆی پاڵنەری پیس و قێزەون یان بەرامبەر کرێ ..هتد.

هەروەها تێبینیمان کردووە تاوانبار بۆ ئەنجامدانی تاوانی کوشتن بە دڵنیایی یەوە دەبێت پەنا بەرێت بۆ کەرەستەو ئامرازێك ئینجا چەك ، ژەهر، چەقۆ، شێلان بە ئۆتۆمۆبێل، یان پاڵپێوەنان لە شوێنێکی بەرزەوە..هتد بێت ، جا لەبەرئەوە مەنتیقی نیە ئامرازی بەکارهێنراو لە تاوان ببێتە بارودۆخێك بۆ توندکردنی سزا، هەروەها ئەمە لەگەڵ دادپەروەری ناگونجێت، جیاوازی بکرێت لە نێوان چین و توێژەکانی کۆمەڵگا بە شێوەیەك کوشتنی فەرمانبەرێك بارودۆخی توندکردنی سزا بێت بەڵام کوشتنی هاووڵاتیەکی ئاسایی کە ئەویش بەجۆرێك خزمەتی نیشتمان دەکات بە بارودۆخی توندکردنی سزا ئەژمار نەکرێت، هەروەها رەنگە ڕوودانی هەندێك لەم بارودۆخانە دەگمەن بێت، ئەمەش بە هۆکاری ئایینی و ئاکار و پەیوەندی کۆمەڵایەتی وەك کوشتنی بنەچە لە لایەن باوانەوە.. جالەبەرئەوە هەمدیسان مەنتیقی نیە بوونی ئەم پەیوەندیەی خوێن لە نێوانیان ببێتە هۆکارێك بۆ توندکردنی سزا بۆ لە سێدارەدان بەڵکو وا باشتر بوو بوونی ئەم پەیوەندیە ببێتە بەربەستێك بۆ جێبەجێکردنی سزای لە سێدارەدان لانیکەم بە تایبەت لەو کاتەی کەس و کارەکەی لێیخۆش دەبن، هەروەها بە دڵنیاییەوە ئەنجامدانی تاوانی کوشتن پاڵنەرێك یان ئامانجێك یان هۆکارێکی تری لەپشتەوە هەیە، پاڵنەرەکانیش یان بەهۆی کێشەی لە پێشینەوەیە واتە تۆڵەسەندنەوە یان لە بەرامبەر کرێیەك تاوانبارەکە ئەم تاوانە ئەنجام دەدات، هەر بۆیە لێرەش دا پێمان وایە ئەم بارودۆخەش بۆ توندکردنی سزا پاساوێکی دروست نیە، بەڵام هەموو ئەم بارودۆخانەی تر وەك، کوشتنی لە کەسێك زیاتر بە هۆی یەك کردەوەی تاوانی، سوربونی پێش وەختە و خۆمەڵاسدان بۆ تاوانی کوشتن کە لە زۆرینەی یاساکان پەسەندکراون، ئێمەش پێمان باشە، هەر چەندە ئەم سزایە لە هەموو بارودۆخەکان جۆرێکە لە دەستدرێژی بۆ سەر مافی ژیان.

3-2-2- مافی ژیان و بارودۆخی توندکردنی سزا لە تاوانی کوشتن لە یاسای سزادانی ئوردنی ژمارە (16)ی ساڵی 1960:

یاسادانەری ئوردنی بەباشی زانیوە جێبەجێکردنی سزای لە سێدارەدان بهێڵێتەوە لە چوارچێوەی هەندێك تاوانی مەترسیدار لەوانەش تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست لە مادەی (328) برگەکانی (1،2،3)، ئەگەر هات و هاوکات بێت لەگەڵ یەکێك لەم بارودۆخانە(49)::

1- ئەگەر کوشتنەکە هاوکات بێت لەگەڵ سووربوونی پێش وەخت.

2- ئەگەر ئەنجامدرا وەك ڕێخۆشکردن بۆ ئەنجامدانی تاوان یان کارئاسانی یان بۆ جێبەجێکردنی تاوان یان ئاسانکاری کردن بۆ ئەوەی ئەنجامدەر یان هاوبەشی تاوان بتوانێت رابکات یان رزگاری بێت لە سزادان.

3- ئەگەر تاوانبار ئەنجامی بدات بەسەر یەکێك لە بنەچەکانی خۆی.

ئەوەی جێگای سەرنجە ئەوەیە یاسادانەری ئوردنی سزای لە سێدارەدانی دیاری کردووە بۆ ئەنجامدەرانی تاوانی کوشتن لە سێ باردا, کە بریتین لە, خۆئامادە کردنی پێش وەختە بۆ ئەنجامدانی و, لکاوبێ بە ئەنجامدانی تاوانکاری تر و, بوونی پەیوەندی خزمایەتی لە

(48) د. عمر فاروق الحسيني، شرح قانون العقوبات القسم الخاص ، بدون رقم الطبعة, ، 2009، ص 39.

(49) د. فخري عبدالرزاق الحديثي و د.خالد حميدي الزعبي، شرح قانون العقوبات – القسم الخاص - , ط1، دار الثقافة، عمان، 2009، ص69. وأيضا: د. محمد على السالم عياد الحلبي، شرح قانون العقوبات القسم العام، بدون رقم الطبعة, دار الثقافة، عمان، 1997، ص465.

نێوان بکوژو کوژراو بە بنەچە, ئەم دیاری کردنەش بەڵگەی ریزگرتنی مافی مرۆڤە لە ژیان لەلایەن یاسادانەری ئوردنی, سەرەرای ئەوەی کە خودی سزای لە سێدارەدان دەست درێژیە بۆ سەر مافی مرۆڤ لە ژیاندا, لەکاتێکدا یاسا دانەری عێراقی لە یاسای سزادانی عێراقی بەرکار ژمارە(111) ساڵی 1969 دوازدە بارودۆخی بۆ سەپاندنی سزای لە سێدارەدان دیاری کردووە لە تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست.

3-2-3- مافی ژیان و بارودۆخی توندکردنی سزا لە تاوانی کوشتن لە یاسای سزادانی ئیمارات ژمارە(3)ی ساڵی 1987:

زۆرجار تاوانی کوشتن لە بارودۆخێك روودەدات دەكرێت هاوشان بێت لەگەڵ هەندێك هۆكاری تر، بەڵام ئەم هۆكارانە هیچ كاریگەریەكیان نابێت بەسەر گۆرینی سروشتی تاوانەكە و ناوەرۆكی رەفتارە تاوانكارییەكە، بەڵكو ئەوەی هەیە چەند دەرهاویشتەو لێكەوتەیەكە كە ناسراون بە بارودۆخەكانی توندكردنی سزا كە دەبێتە هۆی قورسكردنی سزای تاونبارەكە، یاسادانەری شانشینی یەكگرتوش سزای تاوانی كوشتنی بەرزكردۆتەوە بۆ لە سێدارەدان ئەگەر هاوكات بێت لەگەڵ ئەم بارودۆخانەی كە لە دەقی مادەی (332 برگەی 2) هاتووە(50):

1- کوشتن لەگەڵ سوربونی پێش وەختە و خۆمەڵاسدان.

2- تاوانی کوشتن پەیوەست بێتەوە بە تاوانێکی تر.

3- تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست دژ بە یەکێك لە بنەچەکانی تاوانبار ئەنجامدرابێت.

3- تاوانەکە دژ بە فەرمانبەر ئەنجام درابێت.

5- کوشتن بە مادەی ژەهر یان تەقەمەنی.

ئەوەی مایەی سەرنجە یاسادانەری ئیماراتی ئاماژەی بە پێنج بارودۆخی توندکردنی سزای تاوانی کوشتن داوە کە سزاکەیان لە سێدارەدانە، بەبەراورد بە یاسادانەری عێراقی کە ئاماژەی بە دوانزە بارودۆخ کردوە لە یاسای سزادان.

هەروەها یاسادانەری هەردوو وولاَت کۆکن لەسەر ئەم پێنج بارودۆخە، کە یاسادانەری عێراقی لە مادەی (406) لە یاسای سزادان بە روونی ئاماژەی پێکردوە.

4-2-3- مافی ژیان و بارودۆخی توندکردنی سزا لە تاوانی کوشتن لە یاسای سزادانی مصر ژمارە(58)ی ساڵی 1937:

یاسادانەری مصری لە مادەکانی (234-230, 251) ی یاسای سەرەوەدا ئاماژەی بە کۆمەڵێك بارودۆخی توندکردنی سزای تاوانی کوشتن کردووە بۆ لە سێدارەدان، بەم شێوەیە :

1-کوشتنی بە ئەنقەست لەگەڵ سوربونی پێش وەختەو خۆمەڵاسدان(م 230)(51).

2- کوشتن لە رێگەی بەکارهێنانی مادەی ژەهر (م 233) (52).

3- پەیوەست بوونی تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست بە تاوانێکی تر لە جۆری تاوانە گەورەکان(م 234) (53).

4- ئەگەر ئامانج لە تاوانی کوشتنەکە جێ بەجێ کردنی ئامانجێکی تیرۆرستی بێت(م234) (54).

5- پەیوەست بوونی تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست بە تاوانێکی جۆری کەتن(م 234) (55).

6- ئەگەر تاوانی کوشتن روویدا بەسەر بریندارێکی جەنگ(م 251)(56).

50) للمزيد راجع: د. ممدوح خليل البحر, الجرائم الواقعة على الاشخاص في قانون العقوبات الإماراتي, ط1, إثراء للنشر والتوزيع, الاردن, 2009, ص45-65.

(51) للمزيد راجع: د.كامل السعيد، شرح قانون العقوبات الجرائم الواقعة على الانسان، ط2, دار الثقافة للنشر والتوزيع،2002، الاردن، ص 138.

(52) للمزيد راجع: نفس المصدر والصفحة.

(53) للمزيد راجع: نفس المصدر والصفحة.

(54) للمزيد راجع: نفس المصدر والصفحة.

(55) للمزيد راجع: نفس المصدر والصفحة.

(56) د. علي عبدالقادر القهوجي، قانون العقوبات –القسم الخاص- ،ط2, منشورات الحلبي الحقوقية بيروت- لبنان، 2002، ص 259.

ئەوەی مایەی سەرنجە یاسادانەری مصری ئاماژەی بە شەش بارودۆخی توندكردنی سزای تاوانی كوشتن داوە كە سزاكەیان لە سێدارەدانە، بۆیە دەكرێت بڵێین رێژەی بارودۆخەكانی توندكردنی سزای كەمترە بە بەراورد بە دوانزە بارودۆخەكەی یاسادانەری عێراقی، لەلایەكی ترەوە یاسادانەری مصری دوو بارودۆخی نوێی دیاری كردووە كە ئەوانیش، كوشتن بە پاڵنەری تیرۆر و كوشتنی بریندارى جەنگ .

3-2-5- مافی ژیان و بارودۆخی توندكردنی سزا لە تاوانی كوشتن لە یاسای سزادانی سوری ژمارە 148 ی ساڵی 1949:

یاسادانەری سوری ئاماژەی بە سێ بارودۆخی توندكردنی سزای تاوانی كوشتنی بە ئەنقەست كردووە بۆ سزای لەسێدارەدان كە لە دەقی مادەی (535) بەم شێوەیە هاتووە:

"1- ئەگەر تاوانی كوشتنەكە بە ئەنقەست بێت واتە نیەتی تاوانكاری بونی هەبێت.

2- ئەنجامدانی تاوانی كوشتنی بە ئەنقەست وەكو رێخۆشكردن بۆ ئەنجامدانی تاوانێك یان كارئاسانی بێت بۆ جێبەجێكردنی یان ئاسانكاری بێت بۆ ئەوەی ئەنجامدەر یان هاوبەشی تاوان بتوانێت رابكات یان رزگاری بێت لە سزادان.

3- تاوانەكە دژ بە یەكێك لە بنەچەكان یان یەكێك لە نەوەكان ئەنجامداربێت."

هەروەها ئەوەی مایەی سەرنجە یاسادانەری سوری ئاماژەی تەنها بە سێ بارودۆخی توندكردنی سزای تاوانی كوشتن داوە كە سزاكەیان لە سێدارەدانە، بۆیە دەكرێت بڵێین رێژەی بارودۆخەكانی توندكردنی سزای زۆر كەمترە بە بەراورد بە دوانزە بارودۆخەكەی توندكردنی سزا لە یاسای سزادانی عێراقی.

4-2-6- مافی ژیان و بارودۆخی توندكردنی سزا لە تاوانی كوشتن لە یاسای سزادانی قەتەری ژمارە (11) ی ساڵی 2004:

یاسادانەری قەتەری پێنج بارودۆخی توندكردنی سزای دیاری كردووە لە تاوانی كوشتنی بە ئەنقەست كە سزاكەیان لە سێدارەدانە كە لە دەقی ماددە(300)ی یاسای سەروەدا هاتووە بەم شێوەیە:([57])

1-كوشتنی بە ئەنقەست لەگەڵ سوربونی پێش وەختەو خۆمەڵاسدان.

2- كوشتن لە رێگەی بەكارهێنانی مادەی ژەهر و تەقێنەر.

3- ئەگەر تاوانی كوشتن دژ بە یەكێك لە بنەچەكانی تاوانبار ئەنجام بدرێت.

4- ئەگەر تاوانی كوشتن رووبدات بەسەر فەرمانبەر یا ئەوەی حوكمی فەرمانبەری هەیە لەكاتی بە جێگەیاندنی كاری فەرمانبەرێتی یان بە هۆی بە جێگەیاندنی كاری فەرمانبەرێتی یان كارەكەی.

5- ئەگەر هات و تاوانی كوشتنەكە پەیوەست بێت بە تاوانێك یان كەتنێكی تر.

هەروەها تێبینیمان كرد هەردوو یاسادانەری قەتەر و ئیمارات هاو هەڵوێستن لە دیاریكردنی تەنها پێنج بارودۆخی وەكو یەك بۆ توندكردنی سزای تاوانی كوشتن، ئەمەش بێگومان ژمارەیەكی كەمترە بە بەراورد بە بارودۆخەكانی توندكردنی سزا لە یاسای سزادانی عێراقی.

3-2-7- مافی ژیان و بارودۆخی توندكردنی سزا لە تاوانی كوشتن لە یاسای سزادانی جەزائیر ژمارە (66-156) ساڵی 1966:

یاسادانەری جەزائیری بریاری سزای لەسێدارەدانی داوە بۆ تاوانەكانی كوشتنی بە ئەنقەست كە هاوكات بن بە یەكێك لەم بارودۆخانەی كە لە دەقی ماددەكانی (255- 263) هاتووە بەم شێوەیە: ([58]):

1- كوشتنی بە ئەنقەست لەگەڵ سوربونی پێش وەختەو خۆمەڵاسدان(م 255).

2- كوشتنی دایك یان باوك یان هەریەك لە بنەچە شەرعیەكانی تر(258).

57) قانون العقوبات القطری الرقم (11) لسنة 2004.

58) قانون العقوبات الجزائر المرقم 66-156 لسنة 1966.

3-کوشتنی منالّی تازە لە دایك بوو (259)..

4- ژەهراوی بوون کە بریتی یە لە دەستدرێژی بۆ سەر ژیانی کەسێکی تر لە ریگەی پێدانی مادەی ژەهر کە ببێتە هۆی مردنی کەسەکە راستەوخۆ یان دواتر(م 260).

5-بەکارهێنانی ئەشکەنجە یان رێگەی دڕندانەو نامرۆڤانە(م 262).

6- ئەگەر هات و تاوانی کوشتنەکە پێشتر یان هاوکات یان دواتر تاوانێکی تری گەورەی لەگەلّ دا بێت(م 263).

7- ئەنجامدانی تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست وەکو رێخۆشکردن بۆ ئەنجامدانی کەتنێك یان کارئاسانی بێت بۆ جێبەجێکردنی یان کارئاسانی بێت بۆ ئەوەی ئەنجامدەر یان هاوبەشی تاوان بتوانێت رابکات یان بۆ مسۆگەرکردنی رزگار بوون لە سزادان(م 263).

ئەوەی نوێیە لەم یاسایەو هاوشێوەی نیە لە یاساکانی تر تەنانەت لە یاسای سزادانی عێراقیش ئەوەیە یاسادانەری جەزائیر کوشتنی منالّی تازە لە دایك بوی بە بارودۆخێکی توندکردنی سزا داناوە کە سزاکەی لە سێدارەدانە، هاوکات لەگەلّ دیاریکردنی حەوت بارودۆخی توندکردنی سزا لە تاوانی کوشتن کە سزاکەیان لە سێدارەدانە، بەهەمان شێوە ئەگەر وەك ژمارە بەراوردی بکەین بە بارودۆخەکانی توندکردنی سزا لە یاسای سزادانی عێراقی بێگومان ژمارەیان کەمترە.

3-2-8- مافی ژیان و بارودۆخی توندکردنی سزا لە تاوانی کوشتن لە یاسای سزادانی یەمەنی ژمارە (12)ی سالّی 1994:

یاسادانەری یەمەنی لە ماددەی (234)، بریاری توند کردنی سزای کەمتر لە سێدارەدانی داوە بۆ لەسێدارەدان هەر کاتێك یەکێك لەم بارودۆخانەدا کە پەیوەندیدار بن بە مەترسی تاوانکارییەکە یان خودی کەسی تاوانبار لە ئارادابن کەبریتین لە ([59]):

1- بەکارهێنانی رێگەی نامرۆڤانە لە کوشتن.

2- ئەگەر تاوانبار خاوەنی رابردویەکی خراپ بێت.

3- کوشتنی دووکەس یان زیاتر.

4- پێشووتر تاوانی کوشتنی بەئەنقەستی ئەنجام دابێ یان تێوەگلابێ لە ئەنجامدانی تاوانی تر.

5- کوژراو (تاوانلێکراو) ئافرەتێکی سکپر بێت.

6- کوژراو (تاوانلێکراو) فەرمانبەری گشتی یان خزمەتی گشتی پێسپێرابێت لە کاتی هەلّسانیان بەکاری فەرمانبەرێتی یان بەهۆی ئەنجامدانی کاری فەرمانبەرێتی.

بێگومان یاسادانەری یەمەنیش ئاماژەی تەنها بە شەش بارودۆخی توندکردنی سزا داوە لە تاوانی کوشتن کە سزای لە سێدارەدانی بەسەردا جێبەجێدەکرێت، بەمەش وەکو یاساکانی پێشو کە ئاماژەمان پێیاندا ژمارەی بارودۆخەکانی توندکردنی سزای کەمترە بە بەراورد بە یاسای سزادانی عێراقی، هەروەها ئەوەی مایەی سەرنجە یاسادانەری یەمەنی بارودۆخێکی توندکردنی سزای نوێی دیاریکردوە ئەویش(کوشتنی ئافرەتی سکپر)، هاوشێوەی ئەم بارودۆخەش لە یاسا سزاییەکانی تر کە باسمان کردن نابینرێت.

کۆتایی

أ-دەرئەنجامەکان:

59) د.فهد هادی حبتور، ظروف الجريمة و أثرها في تقدير العقوبة، دار الجامعة الجديدة 2010، ص 213.

1- هەرچەندە مافی ژیان سەرلوتکەو سەرچاوەی هەموو مافەکانی ترە، بەڵام لەگەڵ ئەوەش دا مافێکی رەها نیە، بەڵکو چەند هەلومەرجێکی دەرەوەی ئەم بنەما گشتیە دەبێتە هۆکارێکی رەوا بۆ پێشێلکردنی ئەم مافە بە تایبەت لە کاتی بەرگری رەوای تایبەت و بەرگری رەوای گشتی.

2- پابەندبونی ووڵاتان لە پارێزگاریکردن لە مافی ژیان پابەندبون نیە بە گەیشتن بەدەرئەنجام بەڵکو پابەندبونە بە ئامراز لە رووی مادی و واتاییەوە، هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ چەندیەتی و چونیەتی ئاستی پێشکەوتنی دامەزراوەکانی دەوڵەت لە دابینکردنی ئارامی و ئاسایش، ئەمەش لە ووڵاتیکەوە بۆ ووڵاتیکی تر جیاوازە.

3- سەرەرای هەوڵ وکۆششی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی بۆ هەڵوەشاندنەوەی سزای لە سێدارەدان، بەڵام وەك رێسایەکی گشتی رێگە بە ووڵاتان دەدات سزای لە سێدارەدان جێبەجێبکەن لە چوارچێوەی تاوانە مەترسیدارەکان، ئەمەش بە روونی بەرچاو دەکەوێت لەو راسپاردانەی کە ئەنجومەنی ئابوری و کۆمەڵایەتی نەتەوەیەکگرتوەکان پێشکەشی کردوە وەك دەستەبەریەك بۆ پاراستنی مافی ئەم تاوانبارانەی رووبەرووی سزای لە سێدارەدان دەبنەوە ئەمەش بە بریای 50/1984 لە 25 ئایاری 1984 کە لە برگە (1)ی دەڵێت " لەم ووڵاتانەی سزای لە سێدارەدان لەکارنەخراوە، نابێت ئەم سزایە بسەپێنرێت تەنها لە تاوانە مەترسیدارەکان نەبێت...."

4- لە روانگەی مافی مرۆڤەوە، پێمان وایە هەردوو یاسادانەری ئوردنی و سوری لە هەموان بەبەزەیترن، بە شێوەیەك کە تەنها سێ بارودۆخی توندکردنی سزایان دیاری کردوە لە تاوانی کوشتن کە سزای تاوانەکە توند دەکات بۆ لە سێدارەدان، لە دواتر یاسادانەرانی ئیمارات و قەتەر پێنج بارودۆخی توندکردنی سزایان داناوە، پاشان یاسادانەری مصر و یەمەن شەش بارودۆخی توندکردنی سزایان بریار داوە بۆ تاوانی کوشتنی بەئەنقەست، لەدوای ئەمانیش یاسادانەری جەزائیر حەوت بارودۆخ، لە کۆتایی هەمووان هەڵوێستی یاسادانەری عێراقیە کە لەهەموان زیاتر پێشێلی مافی ژیانی کردوە بەوەی دوانزە بارودۆخی توندکردنی سزای داناوە بۆ تاوانی کوشتن کە سزاکەیان بەرزدەکاتەوە بۆ لە سێدارەدان .

5- جۆرێك لە هەماهەنگی و هاو هەڵوێستی هەیە لە نێوان یاسادانەرانی (عێراقی و ئوردنی و سوری و ئیماراتی و میسری و قەتەری و جزائیری و یەمەنی) سەبارەت بە بارودۆخەکانی توندکردنی سزا وەك: (سوربونی پێش وەختەو خۆمەڵاسدان، کوشتنی بنەچە، پەیوەست بونی کوشتن بە تاوانێکی تر).

6- هەست دەکەین جۆرێك لە هاودژی هەیە لە نێوان پەیماننامەی نێودەوڵەتی بۆ مافە شارستانی و سیاسیەکان کە بە رەهایی جەختی کردۆتەوە لەسەر پارێزگاریکردن لە مافی ژیان لەگەڵ ئەو گەرەنتیانەی کە ئەنجومەنی ئابوری و کۆمەڵایەتی پێشکەشی کردوە، وەك دەستەبەریەك بۆ پاراستنی مافی ئەم تاوانبارانەی سزای لە سێدارەدانیان بەسەردا دراوە بە بریای 50/1984 لە 25 ئایاری 1984 کە لە برگەی (1)دەڵێت " لەم ووڵاتانەی سزای لە سێدارەدان لەکارنەخراوە، نابێت ئەم سزایە بسەپێنرێت تەنها لە تاوانە مەترسیدارەکان نەبێت...."

ب- راسپاردەکان:

دوای ئەوەی کە لە توێژینەکەماندا بەم دەرئەنجامانەی سەرەوە گەیشتین، بۆیە لایەنە پەیوەندارەکان ڕادەسپێرین بە :

1- پێشنیاز دەکەین بۆ حکومەتی هەرێمی کوردستان پابەند بێت بەو دەقانەی کە لە ناو بەڵێننامەی نێودەوڵەتی بۆ مافە شارستانی و سیاسیەکاندا هاتووە کە تایبەتن بە رێزگرتن لە مافی ژیان، بەمەش متمانە و پیشتیوانی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی و بە تایبەت کیشوەری ئەوروپا بەدەست دەهێنێت لە روی سیاسی و ئابوریەوە.

2- پێشنیاز دەکەین بۆ پەرلەمانی کوردستان – عێراق هەڵسێت بە دانانی چەند یاسایەك بۆ پاڵپشتی زیاتری پاراستنی مافی ژیان و سنورداركردنی تاوانەکانی کوشتنی ئاسایی بەئەنقەست کە بەردەوام بە هۆی پاڵنەری ئابوریەوە ئەنجام دەدرێت، کە پاڵپشت بن بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی بژێوی بۆ ئاستی ژیانێکی شایستە.

3- پێشنیازمان بۆ پەرلەمانی کوردستان ــ عێراق هەڵسێت بە پێداچونەوە بە برگەکانی مادەی (406) یاسای سزادانی بەرکار، بە ئامانجی کەمکردنەوەی بارودۆخەکانی توندکردنی سزا لە تاوانی کوشتن کە سزای تاوانەکە بەرزدەکاتەوە بۆ لە سێدارەدان، بۆ ئەوەی لانیکەم هاو هەڵوێست بێت لەگەڵ وولاَتانی دراوسێ بە تایبەت ووڵاتی ئوردن و سوریا کاتێك دەبینین یاسادانەر تەنها سێ بارودۆخی توندکردنی سزای لە تاوانی کوشتن باسکردوە کە سزای تاوانەکە دەگەیەنێتە لە سێدارەدان.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم- سەرچاوەکان بە زمانی عەرەبی

أ- کتێب:

1- د. جمال زايد هلال أبو عين, الإرهاب وأحكام القانون الدولي, ط1, عالم الكتب الحديث, عمان, 2009.
2- د. حميد حنون خالد, حقوق الانسان, ط1, مكتبة سمنهوري, بغداد, 2012.
3- د. حسنين المحمدي بوادي, حقوق الانسان بين مطرقة الارهاب وسندان الغرب, بدون رقم الطبعة, دار الفكر الجامعي, الاسكندرية, 2006.
4- د. سهيل حسين الفتلاوي, حقوق الانسان, ط1, الاصدار الثاني, دار الثقافة, الاردن, 2009.
5- د. سامي جاد عبد الرحمن واصل, إرهاب الدولة في إطار قواعد القانون الدولي العام, بدون رقم الطبعة, دار الجامعة الجديدة, الاسكندرية, 2008.
6- د. طلال ابو عفيفة، شرح قانون العقوبات القسم العام، ط1, دار الثقافة للنشر و التوزيع، الاردن، 2012.
7- د.علي يوسف الشكري، حقوق الانسان بين النص والتطبيق ، ط1, دار صفاء للنشر، عمان ، 2011.
8- د. علي حسين خلف و د. سلطان عبد القادر الشاوي, المبادئ العامة في قانون العقوبات, ط2, العاتك لصناعة الكتاب, القاهرة, 2010.
9- د. علي عبدالقادر القهوجي، قانون العقوبات –القسم الخاص- ،ط2, منشورات الحلبي الحقوقية بيروت- لبنان، 2002.
10- د.على عبدالقادر القهوجي، شرح قانون العقوبات القسم العام، منشورات الحلبى الحقوقية 2008.
11- د. عمر فاروق الحسيني، شرح قانون العقوبات القسم الخاص ، بدون رقم الطبعة, وبدون دار النشر، 2009.
12- د. فخري عبدالرزاق الحديثي و د.خالد حميدي الزعبي، شرح قانون العقوبات –القسم الخاص-, ط1، دار الثقافة ، عمان، 2009.
13- د. فخري عبدالرزاق الحديثي و د.خالد حميدي الزعبي، شرح قانون العقوبات –القسم العام-, ط1, دار الثقافة ، عمان، 2009.
14- د.فهد هادى حبتور، ظروف الجريمة و أثرها في تقدير العقوبة، دار الجامعة الجديدة 2010.
15- د.كامل السعيد، شرح قانون العقوبات الجرائم الواقعة على الانسان، ط2, دار الثقافة للنشر و التوزيع،2002، الاردن.
16- د. ماهر عبد الشويش الدرة, شرح قانون العقوبات - القسم الخاص,ط2, العاتك لصناعة الكتاب, القاهرة, 1988.
17- د. محمد ثامر, حقوق الانسان المدنية, ط1, المكتبة القانونية, قاهرة, 2012.
18- د. ماهر صبري كاظم, حقوق الانسان والديموقراطية والحريات العامة, ط2, مطبعة الكتاب, بغداد, 2010.

19-د. محمد يوسف علوان و د. محمد خليل الموسى, القانون الدولي لحقوق الانسان – الحقوق المحمية, ج2, ط1, دار الثقافة, الاردن, 2011.
20- د. محمد صبحي نجم, قانون العقوبات قسم العام, ط3, دار الثقافة, الاردن, 1996.
21-د. معمر حامد كاظم, دور المحكمة الجنائية الدولية في حماية حقوق الانسان, بدون رقم الطبعة, مكتبة الرياحين, بابل/حلة, 2010.
22- د. محمد على السالم عياد الحلبي، شرح قانون العقوبات القسم العام، بدون رقم الطبعة, دار الثقافة، عمان، 1997.
23- د. ممدوح خليل البحر, الجرائم الواقعة على الاشخاص في قانون العقوبات الإماراتي, ط1, إثراء للنشر والتوزيع, الاردن, 2009.

ب-تویژینەوەكان:

24-فتحي عبد النبي الوحيدي, الانحراف في استعمال السلطة وأثره على القرار الإداري, الرسالة قدمت استكمالا لمتطلبات الحصول على درجة الماجستير في القانون العام الى كلية الحقوق -جامعة الأزهر, غزة, 2014.
25-مهديد فضيل, التنظيم الدولي للنزاعات المسلحة الداخلية, مذكرة قدمت الى كلية الحقوق والعلوم السياسية – جامعة تلمسان لنيل شهادة الماجستير في القانون العام تخصص القانون العام المعمق, الجزائر, 2014.

ت- گۆڤار:

26-خالد سليمان / كندا, أرامل الانفال وما بعد المأساة, مجلة الانفال, عدد (5), 2004 .

ث- سەرچاوەی ئەلیكترۆنی:

27- آية الله السيد حيدر علوى نجاد, حق الحياة والتحديات القائمة, متاح على العنوان الالكتروني: http://albasaer.org/index.php/post/228 (2017-4-3).
28-بازغ عبد الصمد, النزاعات المسلحة غير الدولية, مجلة حيوار المتمدن الالكترونية, متاح على العنوان: www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=293871 (2017-3-27).
29-د. حنا عيسى, موقف القانون الدولي من عقوبة الاعدام, متاح على العنوان: https://www.amad.ps/ar/Details/124706 (2017-3-31).
30-د. محمد ثامر, ضمانات حق الانسان في الحياة, متاح على العنوان: http://mail.almothaqaf.com/qadaya2015/897535.html (2017-3-31).
31- نجم الدليمي, ماهو حجم الخسائر البشرية والمادية للشعب العراقي, مجلة حيوار المتمدن, متاح على العنوان: http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=21969 (2016-12-12).
32- ياسين إعمران, هنا راديو رواندا!, متاح على العنوان: www.sasapost.com/opinion/here-radio-rwanda/ (2017-3-1).

ج- سایتی ئەلیكترۆنی:

33-موسوعة الجزيرة, الحرب العراقية الإيرانية... طموح صدام وأحلام المرشد, المتاح على العنوان الالكتروني: www.aljazeera.net/.../الحرب-العراقية-الإيرانية-طموح-صدام-وأحلام-الم (12/ 12/ 2016)
34-المعرفة, الإبادة الجماعية في رواندا, متاح على العنوان: www.marefa.org/index.php/الإبادة_الجماعية_في_رواندا (1-3-2017).
35-المعرفة, حرب الخليج الثانية, متاح على العنوان الاكتروني: www.marefa.org/index.php/حرب_الخليج_الثانية (12-12-2016).

ح- ڕێكەوتننامە و بەڵێننامە نێودەوڵەتیەكان:

36-اتفاقية حماية حقوق الإنسان في نطاق مجلس أوروبا - روما في 4 نوفمبر 1950, متاح على عنوان: http://hrlibrary.umn.edu/arab/euhrcom.html (2017-3-31).

37- اتفاقية منع جريمة الإبادة الجماعية والمعاقبة عليها, أقرت وعرضت للتوقيع وللتصديق أو للانضمام بقرار الجمعية العامة 260 ألف (د-3) المؤرخ في 9 كانون الأول /ديسمبر 1948, تاريخ بدء النفاذ: 12 كانون الثاني/ يناير 1951, متاح على عنوان:https://www.icrc.org/ara/resources/documents/misc/62sgrn.htm (6-4-2017).
38- الاتفاقية الأمريكية لحقوق الإنسان- سان خوسيه في 22/ 1969/11 (أعد النص في إطار منظمة الدول الأمريكية) , متاح على عنوان:http://hrlibrary.umn.edu/arab/am2.html (31-3-2017).
39- الميثاق الأفريقي لحقوق الإنسان والشعوب - مجلس الرؤساء الأفارقة بدورته العادية رقم 18 في نيروبي (كينيا) يونيو 1981,متاح على عنوان: http://hrlibrary.umn.edu/arab/a005.html (31-3-2017).
40- قرار بشأن الضمانات التي تكفل حماية حقوق الأشخاص الذين يواجهون حكماً عليهم بالإعدام, رقم (قرار 50/1984 المؤرخ في 25 أيار 1984) متاح على العنوان: http://www.ohchr.org/AR/ProfessionalInterest/Pages/DeathPenalty.aspx (6-3-2017).
41- الميثاق العربي لحقوق الإنسان اعتمد من قبل القمة العربية السادسة عشرة التي استضافتها تونس23 مايو/أيار 2004, متاح على العنوان: http://hrlibrary.umn.edu/arab/a003-2.html (31-3-2017).

خ- یاساكان:

42- قانون العقوبات المصرى الرقم (58) لسنة 1937.
43- قانون العقوبات السورى الرقم (148) لسنة 1949.
44- قانون العقوبات الاردني الرقم (16) لسنة 1960.
45- قانون العقوبات الجزائر المرقم 66-156 لسنة 1966.
46- قانون العقوبات العراقي المرقم (111) لسنة 1969.
47- قانون العقوبات الاماراتي 3/ 1987.
48- قانون العقوبات اليمنى الرقم (12) لسنة 1994.
49- قانون العقوبات القطرى الرقم (11) لسنة 2004.

دووەم-سەرچاوەكان بە زمانی كوردی:

50- یەكێتی پەرلەمانتارانی كوردستان, جینۆسایدو تاوانەكانی رژێمی عراقی دژی گەلی كوردستان, ژمارە (13), چاپخانەی هەولێر, هەولێر, 2011.
51- یوسف دزەیی, ئەنفال, چ1, دەزگای چاپ و بلاوكراوەكانی موكریانی, كوردستان, 2001.

سێیەم- سەرچاوەكان بە زمانی ئینگلیزی:

52- (UNAMI) Human Rights Office and Office of the High Commissioner for Human Rights, Report on Human Rights in Iraq: January – June 2014.
53- (UNAMI) Human Rights Office and Office of the High Commissioner for Human Rights, Report on Human Rights in Iraq: 11 December 2014 – 30 April 2015.
54- (UNAMI) Human Rights Office and Office of the High Commissioner for Human Rights, Report on Human Rights in Iraq: 1 May – 31 October 2015.
55- (UNAMI) Human Rights Office and Office of the High Commissioner for Human Rights, Report on Human Rights in Iraq: A Call for Accountability and Protection: Yezidi Survivors of Atrocities Committed by (ISIL),2016.
56- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, Safeguards guaranteeing protection of the rights of those facing the death penalty, Approved by Economic and Social Council resolution 1984/50 of 25 May 1984, available on: http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/DeathPenalty.aspx (6\3\2017).